Dorpsprofiel Wassenaar

Kenmerken, kansen en opgaven

Aart van Bochove
Rob Manders

September 2017

BLAAUWBERG
strategie ontwikkeling & kennis transfer

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van een mooi initiatief: een gebiedsprofiel voor Wassenaar, een handzaam, goed leesbaar verhaal dat een indruk geeft van de sociale karakteristieken van het dorp en de sociaal-maatschappelijke uitdagingen waar zij voor staat.

Er zijn een aantal in elkaar grijpende redenen om te komen tot een gebiedsprofiel.

- De decentralisaties binnen het sociale domein en daarmee gepaard gaande ontwikkeling om zorg- en welzijnstaken op lokaal niveau te organiseren – zo dicht mogelijk bij de burger. Financieel en technisch is de overdracht van taken goed doorstaan. Nu is het tijd om inhoudelijk sturing te geven, goed inzicht in de huidige en toekomstige zorgvragen is daarvoor nodig.

- De wens van de gemeente Wassenaar om meer ruimte te bieden aan vormen van burgerlijk zelfbestuur, op een verschillend aantal terreinen (zorg, klimaatneutraliteit, groene initiatieven, inrichting van de openbare ruimte, etc.)

- De signalering van een aantal problematieken die Wassenaar op dit moment of in de toekomst raken (o.a. eenzaamheid van ouderen, verborgen armoede, hoge druk op mantelzorgers, lage omgevingsbetrokkenheid van expats en het wegtrekken van jongeren en middeninkomens)

- Vraagstukken die spelen in het fysieke domein, onder andere de vraag hoe meer beweging en dynamiek is te krijgen in de lokale woningmarkt

Het gebiedsprofiel is een ‘coproductie’ van overheid en maatschappelijke partijen. De Gemeente Wassenaar heeft het initiatief genomen om te komen tot het profiel. Gedurende het traject is het profiel echter steeds nadrukkelijker het ‘mentale eigendom’ geworden van de groep betrokken stakeholders.

Dit dorpsprofiel is inhoudelijk geïnspireerd door vergelijkbare producties in Voorschoten en een aantal Leidse wijken. Maar de ‘point’ is anders. Elders hebben dorps - en wijkprofielen de vraag opgeroepen naar een vervolg: hoe gaan we van analyse en agendapunten uit de profielen naar een actieprogramma? En bijna overal was de vraag aan de orde: wat gaat de gemeente doen? Tot welke rolverdeling gaan gemeente en maatschappelijke organisaties komen? Die vraag was in Wassenaar niet (of veel minder) aan de orde. Wassenaar heeft een uitgesproken sterke ‘civil society’, er wordt niet zo snel naar de gemeente gekeken. Er was veel minder behoefte om op basis van het dorpsprofiel na te denken over gezamenlijke acties. De inslag bleek veel meer: geef ons dat dorpsprofiel maar, we kunnen daar zelf wel mee aan de slag. Het profiel is gezamenlijk voortgebracht en bevat gedeelde kennis, op die basis kan elke partij zijn eigen verantwoordelijkheid nemen.

Deze Wassenaarse inslag heeft het karakter van dit profiel mede bepaald. Het is hier en daar een ‘cursus regio-sociologie’ geworden. De organisaties vroegen bij voortduring: ‘Hoe kunnen we naar vraag x en probleem y kijken? Geef zeker een handreiking; maar trek geen conclusies, dat doen we zelf wel’. Voor de gemeente - de financier van het profiel - is deze gebruikswaarde een heldere aanwijzing: de gemeente heeft stellig een rol in het voortbrengen en delen van kennis, via een profiel, een actualisering, een trendonderzoek, een platformbijeenkomst of wat ook maar; maar aan een gemeentelijke rol als regisseur van een breed gedragen actieplan is minder behoefte.

We zijn als onderzoekers niet op zoek geweest naar de ‘ziel van Wassenaar’, daar zijn weer andere rapporten voor. Maar als we als kenners van steden en wijken Wassenaar moeten typeren, dan komen we uit bij een Amerikaanse vorm van burgerschap: de overheid is één van de partijen die actief is in de ‘community’, maar zeker niet de regisseur of de eindverantwoordelijke. Dat zijn de burgers en hun organisaties zelf. En in Wassenaar is voldoende sociaal kapitaal en organiserend vermogen om aan dat burgerschap gestalte te geven.

De volgende personen - in alfabetische volgorde - zijn bij dit profiel betrokken geweest:

Paul Batenburg	Politie
Maria Bellekom-Vogels	Groot-Deijeroord
Dianca Berendsen	Huurdersvereniging Wassenaarsche Bouwstichting
Carla van den Berg	SMOW
Liselot van Dijk	Vrijwilligerscentrale Wassenaar
Willem van Duijn	Politie
Bianca Elshof	Woningbouwvereniging Willibrordus
Max Jette	Voedselbank Wassenaar
Kim de Jeu	Gemeente Wassenaar
Nico Lausberg	SMOW
Ingrid Linnemans	Gemeente Wassenaar
Martin van Keulen	Stichting Jeugd- en Jongerenwerk Midden-Holland
Mieke Klein	SMOW
Wesley Kokken	SOVIC (buurthuis van de toekomst)
Willem Lely	Golfclub Rozestein
Saskia van der Meer	SMOW
Suzan Penders	Gemeente Wassenaar
Mike Plezier	Gemeente Wassenaar
Larissa Prevoo	Talentum
Jolanda de la Rambelje	Vrijwilligerscentrale Wassenaar
Ad Riem	VV Blauw-Zwart
Ingrid Römer van Lith	Stichting Leergeld
Marjolein Roorda van Eijsinga	Federatie Wassenaarse Ouderen
Richard van Ruler	Vrijwilligerscentrale Wassenaar
Sandra Schenk	SOVIC (buurthuis van de toekomst)
Marco Snelderwaard	Hockeyclub De Kieviten
William Tordoir	Buurtvereniging De Kieviet / Vrienden van Wassenaar
Danja Vocke	Gemeente Wassenaar

Inhoudsopgave

1.	Meer dan een aantrekkelijke woongemeente		4
2.	Een stabiel dorp in een snelgroeiende omgeving		6
	2.1	Vooroorlogse groei	7
	2.2	Naoorlogse stabilisatie	8
	2.3	Behoud van dynamiek en voorzieningen	8
	Intermezzo 1. De toekomst: krimp, stabilisatie of groei?		10
	Intermezzo 2. Vergrijzing in cijfers		12
3.	De kracht van Wassenaar		14
	3.1	Steeds weer nieuwe bewoners	14
	3.2	Veel vrijwilligers en participatie	16
	3.3	Zelfregie	17
	3.4	Ondernemersdorp	18
	3.5	Woon- en verblijfsklimaat	19
4.	Materiaal voor strategievorming		21
	4.1	Bestuurlijke toekomst	21
	4.2	De metafoor van bloemkoolwijk als opgave voor Wassenaar	24
	4.3	Kansrijk en kansarm in Wassenaar	26
	4.4	De toekomst van het vrijwilligersbeleid	30
	4.5	Binding van jongeren	33
5.	Sleutelbegrippen voor de toekomst		34
	5.1	Burgerparticipatie	34
	5.2	Internationalisering en verwelkoming	36
	5.3	Klimaatneutraliteit, circulaire economie en vergroening	38
	5.4	Vergrijzing	40
	5.5	Woningmarkt	41
6.	Slotreflectie		43
	6.1	Wat participatie niet en wel is	43
	6.2	De veelkoppige overheid	44
	6.3	De veelvragende burger	45
	6.4	Het ‘Wassenaars model’	45
	6.5	Inspelen op de Wassenaarse kwaliteit	46

1. Meer dan een aantrekkelijke woongemeente

Wassenaar staat bekend als één van de meest aantrekkelijke woongemeenten van Nederland. De duinen, het groen, de rust en de nabijheid van de grote stad zijn kwaliteiten die hoog worden gewaardeerd door bewoners en bezoekers van het dorp. Bovendien gaat het de Wassenaarse populatie over het algemeen goed. Gemiddeld bezien zijn de dorpsbewoners hoogopgeleid, wordt er goed verdiend, is het beroep op een sociale regeling laag en is de gezonde levensverwachting hoog.

Er is echter wat bijzonders gaande in Wassenaar. Het karakteristieke, rustige duindorp kan zich beroemen op een bijzonder feit waarmee het zich onderscheidt van een groot deel van Nederland.

Overal in het land buigen gemeentebesturen en bewoners zich over wat misschien wel de meest belangrijke vraag voor de toekomst is. Hoe houden we onze gemeenschappen dynamisch en vitaal in de wetenschap dat de populatie niet verder zal groeien (vaak zelfs krimpen) en sterk zal vergrijzen? Een vraag die in de afgelopen jaren aan relevantie is toegenomen maar in de decennia voorafgaande nauwelijks werd gesteld. Populatiegroei is lange tijd een constante geweest in het naoorlogse Nederland. En daar waar de groei stagneert ontstaan al snel problemen. Bekend zijn de voorbeelden aan de randen van het land. In Oost-Groningen, Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen is de bevolkingsafname gepaard gegaan met een sterke aftakeling van het voorzieningenniveau. Bedrijven zijn weggetrokken, winkels zijn failliet gegaan en basisscholen en andere publieke voorzieningen (bibliotheken, buurtcentra, politiebureaus, pinautomaten) gesloten. Maar het is een probleem dat inmiddels ook dichterbij begint op te spelen. De voormalige groeikern Zoetermeer kan zich opmaken voor krimp. En in onder meer Voorschoten en Oegstgeest blijkt het steeds lastiger om de dynamiek te behouden met een vergrijzende, stabiliserende populatie.

In Wassenaar zijn de fenomenen ‘vergrijzing’ en ‘krimp’ niet nieuw. Het dorp heeft eerder al te maken gehad met een gestage daling van het inwoneraantal, tussen de jaren ’70 en ’90 daalde het aantal bewoners met circa bijna 10 procent en daarna stabiliseerde het tot bijna exact 25.000 inwoners. In diezelfde periode is het dorp steeds grijzer geworden. Het aantal ouderen is zowel in absolute als in relatieve zin flink toegenomen. Waar regiogemeenten zich afvragen hoe men zich kan voorbereiden op een periode zonder bevolkingsgroei lijkt Wassenaar daar in de afgelopen decennia een aardige balans in te hebben getroffen. Het dorp heeft in de afgelopen decennia niet of nauwelijks aan woonkwaliteit hoeven in te boeten: de winkels zijn grotendeels open gebleven, de dorpsvoorzieningen zijn in stand gehouden en de sociale dienstverlening is nog steeds op peil. De Wassenaarse gemeenschap is er in geslaagd om in tijden zonder groei en met vergrijzing de

leefbaarheid van het dorp te behouden – of zelfs uit te bouwen. Een bijzonder voorbeeld voor vergrijzende en krimpende dorpen en steden in Nederland.

Dit relatieve succes van Wassenaar roept direct twee vragen op.

- Hoe kunnen we het verklaren?
- En hoe lang is het houdbaar?

Vooral die laatste vraag is voor de toekomst van het dorp natuurlijk erg interessant. Want hoewel het dus relatief goed met Wassenaar gaat, betekent dat niet dat er geen opgaven op het dorp liggen te wachten. Er is voldoende werk aan de winkel.

- Binnen het dorp bestaan aanzienlijke welstandsverschillen, die door de economische crisis nog eens verscherpt zijn. Diverse huishoudens in Wassenaar hebben grote moeite om financieel rond te komen.
- Er wordt gesproken over ‘verborgen armoede’ bij huishoudens die ruim wonen maar waarbij het huis ‘onder water staat’ en de rekeningen zich opstapelen
- De vergrijzing van het dorp blijft toenemen en lijkt zich op termijn te gaan uitten in een groter aantal zorgvragen die particulier (ingekochte zorg, mantelzorg) en publiek (gemeentelijke zorg, ziekenhuiszorg) dienen te worden opgevangen
- De Wassenaarse woningmarkt is vrij eenzijdig opgebouwd (veel grote gezinswoningen) en is daardoor maar moeilijk toegankelijk voor startende kopers (jongeren, alleenstaanden, middenklasse gezinnen) en ouderen met een wens om kleiner te wonen
- De druk op mantelzorgers lijkt steeds meer toe te nemen, zeker gezien het feit dat veel Wassenaarse gezinnen inmiddels verspreid over het land (of zelfs over de grenzen) wonen waardoor de mantelzorgtaken op de schouders van een enkeling in de familie terecht komen
- Wassenaar is een interessante vestigingsplek voor veel expats door het woningaanbod, de voorzieningen (o.a. American School) en de nabijheid van de steden. En hoewel zij veel dynamiek toevoegen aan het dorp blijkt het tevens lastig om de expat-community bij het dorpsgebeuren te betrekken.
- Er zijn signalen van toenemende eenzaamheid onder ouderen in Wassenaar - met name vanuit de zorg- en welzijnsorganisaties. Juist ook in villabuurten in Wassenaar-Zuid door een gebrek aan sociaal contact

In dit gebiedsprofiel trachten we zicht te krijgen op deze en andere maatschappelijke vraagstukken waar Wassenaar zich voor gesteld ziet staan. Dat doen we door te kijken naar de historie van het dorp, het beschikbare cijfermateriaal en middels actieve gespreksvorming met bewonersorganisaties en maatschappelijke partijen in het dorp.

De bijzondere positie van Wassenaar als stabiel, vergrijzend dorp dat desondanks de dynamiek tot nog toe heeft weten te behouden vormt een rode draad in dit verhaal. Voordat we ingaan op de huidige uitdagingen beginnen we daarom met een historisch hoofdstuk die deze bijzondere positie verder verkent.

2. Een stabiel dorp in een snelgroeiende omgeving

Het duinlandschap en de bosrijke omgeving doen soms anders vermoeden maar Wassenaar is onderdeel van een sterk verstedelijkt landschap. De steden en dorpen in de Haagse en Leidse regio groeien langzaam maar zeker naar elkaar toe. Steeds weer nieuwe wijken zijn aan het stedelijk geheel toegevoegd om de groeiende populatie een plek te bieden.

De meeste sub-urbane regiogemeenten zijn in de naoorlogse periode explosief gegroeid:

- het inwoneraantal van Oegstgeest is meer dan verdubbeld, het dorp is ruimtelijk inmiddels stevig aan de Leidse bebouwing vastgehecht
- hetzelfde geldt voor Voorschoten dat zelfs bijna driemaal zoveel inwoners kent ten opzichte van de vooroorlogse situatie
- Leidschendam en Voorburg zijn eveneens flink in omvang gegroeid, de polders tussen de spoorlijn en de Vliet zijn in korte tijd geheel volgebouwd, de populatie is met bijna 30.000 toegenomen
- en aan de oostzijde van Den Haag ging het nog sneller: de populatie van de tuinbouwdorpen Pijnacker en Nootdorp vervijfvoudigde en het kleine Zoetermeer groeide van een luttele 6.000 inwoners naar een stad van 127.000 bewoners.

In de ‘Topografische dubbelatlas van Zuid-Holland wordt die grote verandering op beeldende wijze zichtbaar gemaakt door kaarten uit het jaar 1958 te vergelijken met die van 2007. Het resultaat is verbluffend. Van een polderlandschap met hier en daar een stad of dorp is een groot deel van Zuid-Holland een aaneenschakeling van stedelijke bebouwing geworden. Die sterke demografische groei en toenemende verdichting van het landschap is niet uniek voor deze regio. Overal in het land is vanaf de jaren ’50 massaal gebouwd om de groeiende bevolking van huisvesting en werkplekken te voorzien: nieuwe wijken, bedrijventerreinen, glastuinbouwgebieden, ja zelfs nieuwe steden. Beleidsmakers en bestuurders in deze gebieden hebben zich kunnen concentreren op het in goede banen leiden van deze groei. Het inspelen en anticiperen op groei is min of meer een vast onderdeel geworden van het gemeentelijke beleidsdenken. Zo sterk zelfs dat het lastig is om daar afscheid van te nemen. Groei is echter niet meer vanzelfsprekend. Naar alle verwachting mogen slechts nog een handvol Nederlandse gemeenten zich verheugen op voortzettende groei. De meeste dorpen en steden kunnen zich echter opmaken voor een periode van stabilisatie (Voorschoten) of zelfs krimp (Zoetermeer).

In Wassenaar is de situatie heel anders. In de naoorlogse periode is het inwoneraantal van het dorp nauwelijks gegroeid. In 1955 beschikte het dorp over bijna evenveel inwoners als momenteel het geval is. Een groot deel van Wassenaar heeft al voor die tijd haar vorm gekregen.

2.1 Vooroorlogse groei

De groeiperiode van Wassenaar deed zich voor in de vooroorlogse jaren. Van het begin van de eeuwwisseling tot aan de oorlogsperiode groeide het dorp van circa 3.600 inwoners naar circa 20.000. De sterke groei van Wassenaar in die periode hing nauw samen met een tweetal omstandigheden. Om te beginnen raakte het dorp steviger verknoopt met de Haags-Rotterdamse agglomeratie met de aanleg van twee infrastructurele projecten: de Gele Tram en de spoorverbinding naar het Rotterdamse Hofplein. De spoorverbinding dateert van 1907 en maakte de opkomende wijken in Wassenaar-Zuid een interessant woongebied voor Rotterdamse forenzen. De tramlijn (vanaf 1923) die Leiden met Den Haag verbond liep dwars door het Wassenaarse grondgebied: van renbaan Duindigt over de Wittenburgerweg en Groot Haesebroekseweg, richting de kern, verder over de Deijlerweg langs het Maaldrift af richting Leiden. Daarnaast werden er gelijktijdig met de infrastructurele impuls een aantal ruim bemeten buitenplaatsen verkocht. De landgoederen werden door beleggers verkaveld, en als bouwgrond voor luxe woonvilla's verkocht.

De groeimogelijkheden van Wassenaar leken eindeloos. Ter illustratie: het gemeentelijk uitbreidingsplan van 1923 ging uit van een groei naar bijna een half miljoen inwoners. De blauwdruk was al gereed: een volledig stratenpatroon met brede lanen, veel groen en overal goede 'burgerwoningen'. Het duinlandschap uitgezonderd was vrijwel iedere meter aan Wassenaars oppervlak ingevuld met bebouwing. Dat was ook wel nodig aangezien er geen hoogbouw in het plan was opgenomen. Pas in 1935 werd afstand genomen van het plan. Wassenaarse groei was nog steeds aan de orde van de dag, maar niet meer in de mate zoals in 1923 voorzien. Gestreefd werd naar een populatie van circa 20 tot 25 duizend. Een doel dat reeds voor de oorlog werd behaald.

Niet geheel Wassenaar kwam dus vol te staan. Maar er is onmiskenbaar veel gebouwd tot en met de jaren '30.

- Aan de zuidelijke zijde van Wassenaar kwam er een mix van villabuurten en wijken voor de hogere middenklasse. Nieuw-Wassenaar en Binnen-Klingen voor de hogere middenklasse. En Park de Kievit (vanaf 1910), Kievitsduin, Groot Haesebroek, Park Oud-Wassenaar en De Drie Papegaaien voor de meest gefortuneerden. Gelegen aan (of dichtbij) het tramtracé waren het gewilde woonlocaties voor de welgestelde stedelingen uit vooral Den Haag en Rotterdam. Daar een eindje vandaan was er nog het Rijksdorp dat in de jaren '20 werd ontwikkeld en populair was onder de 'Indiëgangers'.

- Rondom de oude kern van Wassenaar vond een sterke verdichting plaats. Meest kenmerkende toevoegingen zijn de huizen rondom het Burchtplein en de jaren dertig lintbebouwing langs de Deijlerweg.

- Sociale huurwoningen werden gebouwd in Oostdorp en Kerkehout voor de lagere middenklasse die werkte op de bollenvelden, de buitenplaatsen of als dienstpersoneel in de villawijken.

De vooroorlogs gebouwde omgeving blijkt uiterst bestendig te zijn geweest. De meeste jaren twintig en dertig woningen bevinden zich nog in goede staat en zijn onverminderd populair bij woningzoekers.

2.2 Naoorlogse stabilisatie

Het inwoneraantal van Wassenaar stabiliseerde min of meer in de naoorlogse periode. Aanvankelijk steeg het aantal bewoners nog licht tot circa 28.000 medio jaren ’70. Maar vanaf dat moment zette een gestage daling in tot een inwonertal van circa 25.000. De afgelopen twintig jaar is dat populatie-aantal vrijwel niet meer veranderd.

Dat is in ieder geval bijzonder aangezien er nog wel flink gebouwd is. Vooral de kern van Wassenaar is in omvang gegroeid door de aanleg van Weteringpark I en II, de Zijlwetering en de uitbreiding van Groot-Deijleroord. De nieuwe bebouwing maakte een lichte groei van de populatie mogelijk. Tussen 1961 en 1973 kende Wassenaar zowel een positief migratieoverschot (meer nieuwkomers dan vertrekkende bewoners) als een geboorteoverschot (meer geboorten dan sterftegevallen). Het was de periode waarin het gezins- en buurtleven in Wassenaar een impuls kreeg. Buurt- en wijkverenigingen werden opgericht of nieuw leven in geblazen. En basisscholen en sportverenigingen konden zich verheugen op een grote instroom van leerlingen en leden. De lichte groei van de Wassenaarse populatie bleek echter slechts een tijdelijk effect te zijn geweest. Hoewel Wassenaar haar populariteit als vestigingsplek voor relatief goed bemiddelde nieuwkomers (uit binnen- en buitenland) kon behouden, bleef een nieuwe geboortegolf uit. Sterker nog: vanaf de jaren zeventig kent Wassenaar een negatief geboorteoverschot. Dat het dorp in omvang is gestabiliseerd heeft enkel en alleen te maken met de permante stroom nieuwkomers. In de afgelopen decennia kent Wassenaar een jaarlijkse instroom van 1.700 tot 2.000 nieuwe bewoners uit binnen- en buitenland. Zonder al die nieuwkomers zou het erg stil zijn geworden in de straten van Wassenaar.

2.3 Behoud van dynamiek en voorzieningen

Dat Wassenaar in de naoorlogse periode is gestabiliseerd is bijzonder in Nederland. De vergrijzing en uitblijvende groei van de laatste decennia lijkt in dat licht minder speciaal. Heel veel gebieden kampen met deze problemen. Dat is niet alleen meer zo aan de randen van het land. Ook dichterbij zien we dat

deze fenomenen oprukken (onder andere in Zoetermeer en Voorschoten). Wat de situatie in Wassenaar echter uniek maakt is dat het dorp zich heeft weten los te maken van het Nederlandse groeiparadigma. Wassenaar heeft niet hoeven groeien om dynamiek en voorzieningen te behouden. De dorpsvoorzieningen zijn behouden – er is zelfs een bioscoop terug gekomen -, de gemeente beschikt nog steeds over een aanzienlijk eigen vermogen, de winkelleegstand is zelfs fors lager dan landelijk gemiddeld en het aantal arbeidsplekken in de gemeente is op peil gebleven.

Het maakt Wassenaar een interessante onderzoeksbiotoop voor veel vergrijzende en krimpende gemeenten. Hoe slaagt het dorp erin om de boel op orde te houden zonder groei?
Voor we deze vraag trachten te beantwoorden verkennen we in twee korte intermezzo's wat de verwachtingen zijn voor de toekomst.

Intermezzo 1. De toekomst: krimp, stabilisatie of groei?

De prognoses over de toekomstige bevolkingsontwikkeling van Wassenaar verschillen. Het CBS en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) rekenen op een lichte afname van de populatie tussen 2017 en 2030. Lijnrecht daar tegenover staan de 'Primos-modellen' van het private ABF Research. Zij gaan uit van een lichte groei van de Wassenaarse populatie. Hoe moeten we dat interpreteren?

Nu is het voorspellen van toekomstige bevolkingsaantallen een delicate en lastige kwestie, zeker op regionaal niveau. Zo voorspelde een serie aan deskundigen in de Revue van 1964 een aantal opmerkelijke zaken over de populatieverdeling van Nederland in 1980. Industriesteden aan de randen van het land zoals Kerkrade, Sittard en Emmen zouden zich kunnen verheugen op flinke groei. Fabrieksstad Eindhoven zou zich zelfs gaan ontwikkelen tot miljoenenstad. Met de opkomst van groeikernen Zoetermeer, Nieuwegein of Lelystad werd weer geen rekening gehouden. Overigens zitten er wel meer bijzonderheden in de '1964 voorspelling'. Een aantal zaken zouden in meer of mindere mate bewaarheid worden: Rotterdam zou zich ontwikkelen tot wereldhaven, een groot deel van het IJsselmeer zou ingepolderd raken, het Groningse aardgas – dat in 1964 nog slechts mondjesmaat werd geleverd- zou van primair belang worden voor de nationale energiebehoefte en het aantal personenauto's zou meer dan verdubbelen. Op andere punten sloeg men de plank volledig mis, en dan vooral ten aanzien van de industrie. De verwachte groei van de industrie bleef uit, de kolenmijnen zouden worden gesloten (in plaats van nieuwe geopend) en er werd geen rekening gehouden met de opkomst van de zakelijke diensten.

Toch is het gebruiken van prognoses en voorspellingen daarmee geen zinledige aangelegenheid. Gemeenten en regio's houden zich voortdurend bezig met bevolkingsprognoses om inzicht te verkrijgen in toekomstige opgaven en benodigde investeringen. Op basis van de huidige bevolkingssamenstelling, de historische groei, het aantal nieuwbouwlocaties en inzicht in verhuisbewegingen kan op hoofdlijnen ook best een verwachting worden uitgesproken. Dat leidt niet tot uitspraken met een rekenkundige zekerheid. Maar ondersteund met lokale kennis en argumentatie, en met een zekere slag om de arm kunnen prognoses een uitgangspunt voor beleid vormen.

Met die kennis in het achterhoofd kijken we naar beide voorspellingen voor Wassenaar in onderstaande grafiek.

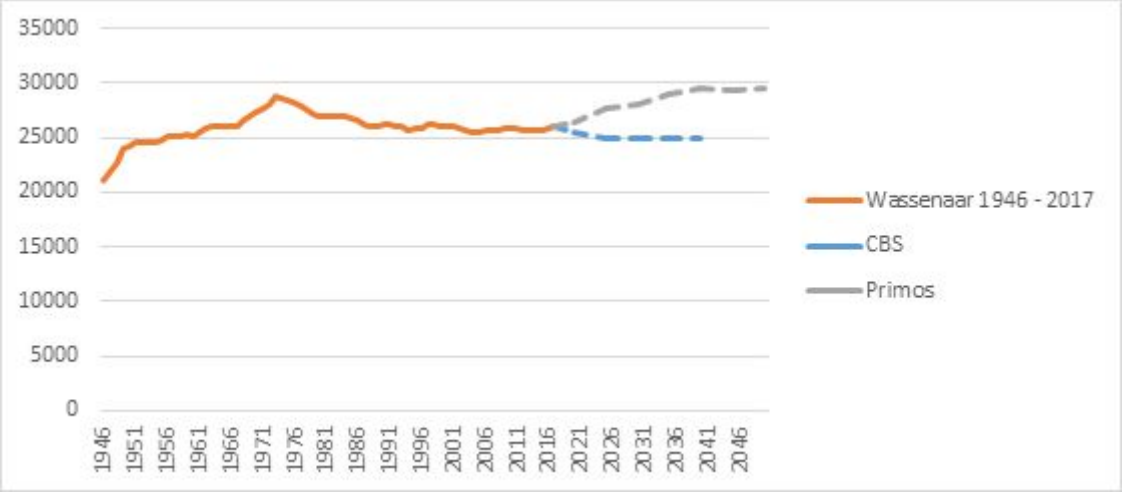

De kenmerkende stabiliteit van Wassenaar komt in de grafiek goed tot uitdrukking. Het CBS gaat er vanuit dat dit profiel gehandhaafd blijft, met een lichte krimp tot 2030. Primos gaat uit van nieuwe groei.

Het is niet helemaal duidelijk waar Primos die groei vandaan haalt. Een aantal omstandigheden lijken sterk te drukken op de Wassenaarse groeimogelijkheden:

- er is vrijwel geen bouwgrond in Wassenaar om de groei te faciliteren, bovendien kunnen hoogbouwplannen steevast rekenen op de nodige omgevingskritiek waardoor ook verdichting niet aan de orde lijkt

- het aantal bewoners per woning is in de afgelopen decennia gestaag afgenomen conform de landelijke trend. We tellen ook in Wassenaar steeds meer eenpersoonshuishoudens en de gemiddelde gezinsgrootte is al enige tijd dalende.

- de huidige bevolkingsopbouw maakt het plots aantrekken van de natuurlijke aanwas (lees: veel nieuw geboren baby's) onwaarschijnlijk. Het aantal 25 tot 44 jarigen neemt al decennia gestaag af, terwijl het aantal ouderen juist toeneemt. Zoals eerder al geconcludeerd: zonder inkomende pendel zou het in Wassenaar stil worden.

- de eenzijdige samengestelde woningmarkt – veel grote eengezinswoningen – maakt Wassenaar een lastige plek voor starters. Dat maakt een toekomstige groei van het aantal 25 tot 44 jarigen – en daarmee het toekomstig aantal kinderen – onwaarschijnlijk.

Los van deze omstandigheden kán Wassenaar nog wel groeien. In Drenthe of Limburg is groei geen keuze meer. Dat ligt in Wassenaar heel anders. Wassenaar bevindt zich in één van de delen van het land die een zekere aantrekkingskracht hebben op jonge mensen en gezinnen. Indien er zou besloten worden om een gedeelte van die dynamiek naar Wassenaar toe te halen kan dat. Om die groei mogelijk te maken zou er kunnen worden gesproken over verdichting van het dorp met behoud van het groene karakter en de landschappelijke kwaliteit. Meer starterswoningen en huisvesting voor jongeren/studenten. Nogmaals: het hoeft niet, maar het kan wel. Groei of stabilisatie; de keuze is aan het dorp en haar bewoners.

"Groei of stabilisatie: de keuze is aan het dorp en haar bewoners."

Intermezzo 2. Vergrijzing in cijfers

In 1985 voorzag het gemeentebestuur al dat het aantal ouderen in Wassenaar gestaag zou toenemen. Voorzien werd dat in 2000 18,4 procent van de Wassenaarse populatie 65 jaar en ouder zou zijn. Het zou exact 2 procentpunt hoger worden dan toen voorzien. En inmiddels is het percentage opgelopen naar een kwart van de populatie. Daarmee is Wassenaar veruit de meest vergrijsde gemeente van de regio. In de notitie bespreken we de consequenties hiervan. In dit korte intermezzo verkennen we aan van cijfermateriaal de reikwijdte ervan voor nu en de toekomst.

We kijken in onderstaande grafiek naar de ontwikkeling van het aantal 65 tot 74 jarigen en 75+'ers in de afgelopen decennia.

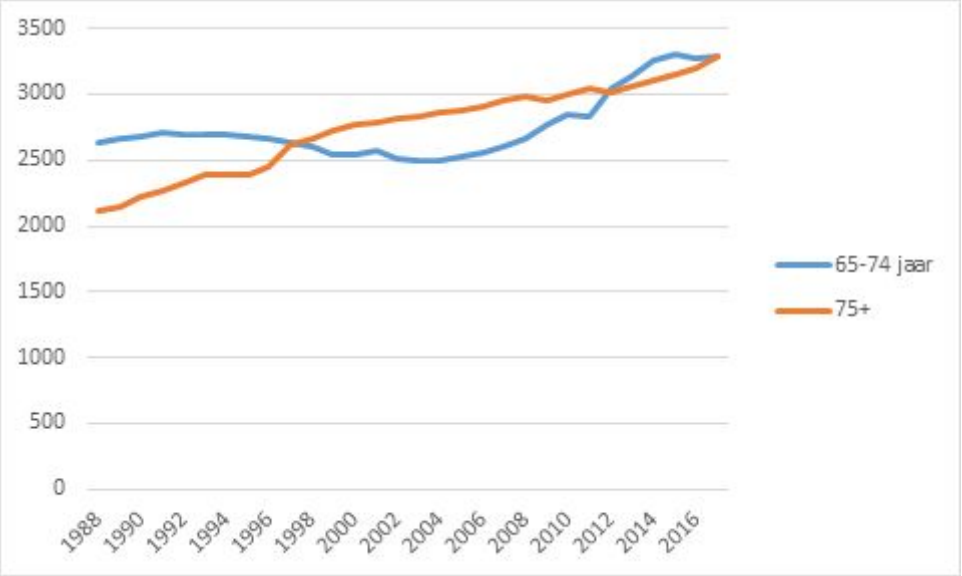

Wassenaar telt in 2017 ruim 6.500 bewoners met een leeftijd van 65 jaar of ouder. Het is in het straatbeeld goed zichtbaar. Circa een derde van de volwassen Wassenaarse populatie geniet inmiddels van zijn pensioen. Vooral het aantal hoogbejaarden is de afgelopen periode flink gestegen.

De prognoses zijn dat dit aantal de komende jaren gaat toenemen. Het aantal bewoners van 75 jaar of ouder zou nagenoeg verdubbelen. In onderstaande grafiek de voorspellingen van Primos.

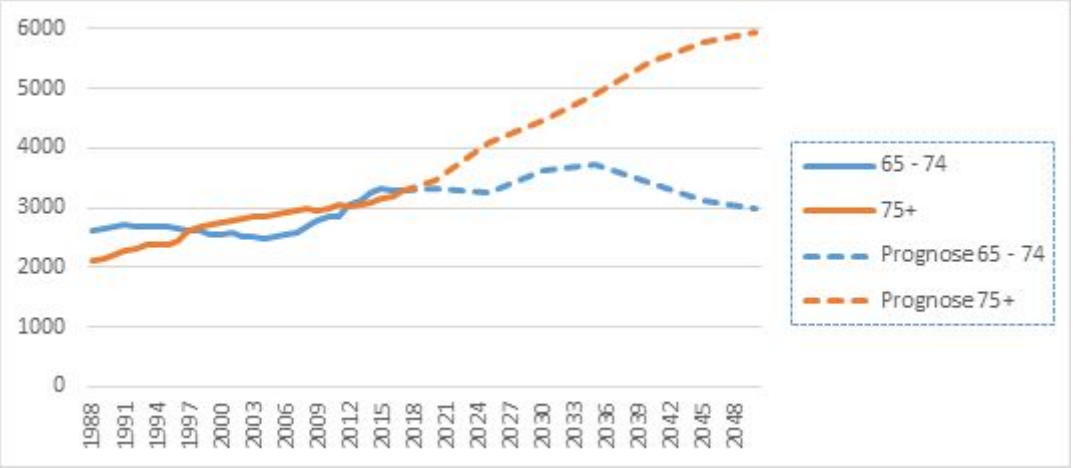

De verwachte stijging van het aantal ouderen is conform de landelijke trend. Dat betekent tegelijkertijd dat Wassenaar haar status van meest vergrijsde gemeente de komende jaren niet meer gaat verliezen. Maar ook in dit geval geldt dat deze voorspelling beïnvloedbaar is. Als vestigingsplek is Wassenaar momenteel vooral populair onder oudere gezinnen en personen van middelbare leeftijd. Door de constante instroom van bewoners van middelbare en hogere leeftijd blijft het vergrijsde profiel van Wassenaar stand houden. Indien men dat wil kan deze ontwikkeling beïnvloed worden. Diversificatie van het woningbestand (bv. het opsplitsen van grote woningen in kleinere eenheden) zal effect hebben op de samenstelling van de stroom nieuwkomers: meer jonge gezinnen, jongeren, meer verhuisbewegingen. De keuze is wederom aan het dorp, de politiek en de inwoners.

3. De kracht van Wassenaar

We richten ons weer op de vraag uit het tweede hoofdstuk. Wassenaar heeft in de afgelopen decennia de dynamiek en het voorzieningenniveau kunnen behouden ondanks het uitblijven van groei (zelfs lichte krimp) en een vergrijzing van de populatie. Hoe komt dat?

De kapitaalkracht van veel huishoudens in Wassenaar en de bijbehorende ozb-inkomsten voor de gemeente zullen absoluut een rol spelen. Dat is echter geen sluitende verklaring weten we uit voorbeelden van andere suburbane woonmilieus met hoge inkomens en grote huizen (Voorschoten, Oegstgeest, Haren [Gr.]). Er is meer aan de hand. We lichten enkele bijzondere kenmerken van Wassenaar eruit die van invloed zijn.

3.1 Steeds weer nieuwe bewoners

Van bijzondere invloed is de blijvende aantrekkingskracht van Wassenaar op nieuwkomers. Ieder jaar vestigen circa 2.000 personen zich in de gemeente Wassenaar. Een iets kleinere groep bewoners (circa 1.800) vertrekt juist weer. Het aantal wisselingen in Wassenaar is daarmee vrij hoog.
Een aardige wijze om dat inzichtelijk te maken is door de ‘rekenkundige vervangingssnelheid’ te berekenen. Ofwel het antwoord op de vraag; in hoeveel jaar heeft de populatie zichzelf ‘vervangen’ bij een gelijkblijvend aantal wisselingen? Natuurlijk is het slechts een theoretisch cijfer – er zijn voldoende bewoners die hier tientallen jaren blijven wonen – maar het geeft wel een idee van de dynamiek in een gebied. Steden, dorpen en wijken met een hoge wisselsnelheid verschillen fundamenteel van gebieden waar weer heel weinig wordt verhuisd.

	Rekenkundige vervangingssnelheid
Wassenaar	12 jaar
Leiden	13 jaar
Oegstgeest	13 jaar
Leidschendam-Voorburg	15 jaar
Den Haag	15 jaar
Voorschoten	18 jaar
Noordwijk	20 jaar
Zoetermeer	26 jaar
Katwijk	30 jaar

In de regel is de verhuissnelheid in academiesteden en de direct daaraan grenzende gebieden het hoogst. De Nederlandse gemeente met de grootste inkomende pendel is bijvoorbeeld Delft, waar de populatie zichzelf in circa tien jaar rekenkundig vervangt. En in deze steden geldt: hoe dichter bij het centrum, des te groter het aantal wisselingen. Zo woont bijna een kwart van de Leidse binnenstadspopulatie minder dan één jaar op het huidige adres. Natuurlijk heeft dat veel te maken met het grote aantal studenten. Maar er zijn veel meer groepen op wie de stad een grote aantrekkingskracht heeft. Expats, arbeidsmigranten, binnenlandse kennismigranten, kunstenaars, ondernemers en tal van anderen trekken naar de stad toe voor (betere) baan- en opleidingskansen. En ze worden met open armen ontvangen. De steden die er in slagen om deze jonge, ondernemende bewonersgroepen aan zich te binden zijn spekkoper. Steeds meer bedrijven, onderzoeksinstellingen, onderwijsorganisaties en publieke voorzieningen strijken daar neer waar deze groepen zich bevinden.

Wassenaar is één van de weinige dorpen in het land met een hoge wisselsnelheid. Het is na Delft zelfs de snelst wisselende gemeente van Zuid-Holland. Vooral de expats werkzaam in Den Haag weten het dorp goed te vinden. Het verklaart deels de bijzondere prestatie van Wassenaar – geen groei toch behoud van dynamiek en voorzieningen. Steeds weer nieuwe bewoners geven een impuls aan het dorp:

- nieuwe koopkracht en consumenten waarop het winkelbedrijf in de gemeente op kan inspelen
- veel verhuizingen betekent doorgaans ook dat er meer wordt geïnvesteerd in het woningbestand; voor het eigen woongenot of om de verkoopbaarheid te verbeteren
- instroom van nieuw talent, natuurlijk vertrekken er ook weer bewoners, maar de groep personen betrokken met en in Wassenaar groeit
- Wassenaar heeft een negatief geboorteoverschot (er overlijden jaarlijks meer personen dan er kinderen worden geboren) en de inkomende pendel voorkomt dat het dorp te maken krijgt met sterke demografische krimp

Wassenaar trekt weer een andere groep bewoners aan dan de steden. Het zijn geen jongeren die massaal naar het dorp toe verhuizen. Sterker nog, net als in veel andere Nederlandse dorpen vertrekken veel jongeren naar de stad zodra ze de volwassen leeftijd hebben bereikt. In Wassenaar zijn het de gezinnen, oudere alleenstaanden en oudere paren zonder kinderen die voor blijvende aanwas van de populatie zorgen. Dat geldt natuurlijk voor meer dorpen. Maar in Wassenaar zijn het er veel, en is de woonduur in sommige gevallen opmerkelijk kort. Voor een belangrijk gedeelte gaat het om expats die veelal werkzaam zijn in bestuursstad Den Haag, het Leidse science park of één van de andere internationale bedrijven in de omgeving. Samen met Amstelveen kent Wassenaar de hoogste dichtheid van expats; bijna 8% van de populatie wordt aangemerkt als expat (bewoners met bovengemiddeld loon, in het buitenland geboren en opgegroeid). Met name de Amerikaanse en Engelse expats weten het dorp goed te vinden.[1] Wassenaar heeft veel mee om aan deze groep nieuwkomers een plek te bieden. De stad is dichtbij, het woningaanbod past bij de hoge inkomens, internationale voorzieningen liggen direct in de omgeving (de American School in het dorp zelf, de British School in Voorschoten en tal van andere onderwijslocaties in Den Haag) en het groen en de duinen vormen aangename verblijfs- en recreatiegebieden. Het dorp is goed geprepareerd op het verwelkomen van expats. Er is een expatbureau die nieuwkomers wegwijs maakt in het dorp, de

[1] CBS, Expat wanneer ben je het? (2015) en NRCQ i.s.m. CBS, Dit zijn de expat-hotspots van Nederland (2015).

publieke informatievoorziening wordt veelal tweetalig aangeboden (Engels en Nederlands), winkels en bedrijven anticiperen op de Engelstalige klant, sportverenigingen stellen zich nadrukkelijk open voor internationals en zelfs de lokale dorpskrant reserveert permanent een tweetal pagina's met (Engelstalig) 'local news'.

3.2 Veel vrijwilligers en participatie

Wassenaar beschikt over een grote groep bewoners met tijd en veel competenties die zoeken naar een zinvolle dagbesteding. Het dorp beroemt zich op haar hoge mate van vrijwillige inzet. Deels heeft dat te maken met de bevolkingssamenstelling van Wassenaar. Uit allerhande onderzoek blijkt dat de mate van vrijwillige inzet samenhangt met twee sleutelkenmerken: het opleidingsniveau en de leeftijd. CBS becijfert dat landelijk bezien ruim 60% van de hoogopgeleiden zich vrijwillig inzet voor school, verenigingen of andere maatschappelijke organisaties tegenover iets meer dan 30% bij laagopgeleiden. De bereidheid om vrijwilligerswerk te verrichten lijkt in eerste instantie minder sterk samen te hangen met leeftijd dan verwacht. Het idee dat veel ouderen na hun pensionering vrijwilligerswerk gaan verrichten als vervanging van het arbeidsleven klopt in de praktijk niet. Het aandeel vrijwilligers neemt niet toe na de pensioenleeftijd. Wel spenderen de al actieve vrijwilligers vanaf hun 65e meer tijd aan hun vrijwilligerstaken.[2]

Wassenaar int dus de bonus van een hoogopgeleide, vergrijsde bewonerspopulatie. Er zijn vrijwilligers actief op het gebied van welzijn en zorg, natuur en milieu, in sportverenigingsverband, voor goede doelen en tal van andere zaken. Het vele bestuurlijke talent in de gemeenschap heeft gezorgd voor een sterke 'civil society' die zonder al te veel overheidsbemoeienis kunnen functioneren. Een goed voorbeeld daarvan zijn de bijna twintig wijk- en buurtverenigingen die het dorp telt waar bewoners hun directe omgevingsbelangen hebben belegd. Overkoepelend werken de meeste verenigingen weer samen in de Vereniging van Vrienden van Wassenaar. Deze vereniging maakt zich sterk voor het groene karakter en algehele leefbaarheid van de gemeente via actieve belangenbehartiging. Zo maakt de vereniging zich al jaren sterk voor het plan om de Rijksstraatweg (N44) te ondertunnelen. Een ambitie die inmiddels ook door het gemeentelijk bestuur wordt gedeeld. De vereniging mengt zich tevens in de discussie over de bestuurlijke zelfstandigheid van de gemeente. In het verleden (begin 2014) heeft het bestuur twee nota's laten opstellen over een mogelijke bestuurlijke fusie: één nota met voordelen en één met nadelen. Beide nota's krijgen momenteel een opfrisbeurt aan de hand van de huidige (politieke) situatie.

Toch betekent dat niet dat Wassenaar geen enkel probleem heeft om vrijwilligers te werven. De vrijwilligerscentrale signaleert dat door de toename van het aantal mantelzorgers andere vrijwillige taken onder druk komen te staan. We moeten daarbij opmerken dat het hier gaat om een verschuiving

[2] CBS, Wie doet vrijwilligerswerk (2015).

binnen het totale pakket aan vrijwilligerstaken, en niet om een absolute daling van het aantal vrijwilligers.

3.3 Zelfregie

In 1984 voorzag het gemeentebestuur al dat het aantal ouderen in Wassenaar gestaag zou toenemen. Voorzien werd dat in 2000 18,4 procent van de Wassenaarse populatie 65 jaar en ouder zou zijn. Het zou exact 2 procentpunt hoger worden dan toen voorzien. En inmiddels is het percentage opgelopen naar een kwart van de populatie.
De voorspelling van 1984 werd met de nodige onrust gepresenteerd. Een toename van het aantal ouderen zou onherroepelijk leiden tot een hoger gebruik van publieke zorgvoorzieningen. Een gedachte die nog steeds gangbaar is in bestuurlijk Nederland. Het is echter de vraag of dat perse zo moet zijn. Zeker, een gedeelte van de inwoners zal een beroep doen op publieke voorzieningen. Maar er zullen zeker zoveel inwoners zijn die het 'zelf regelen'. Ofwel door het inschakelen van de familie- en kennissenkring, of door het inkopen van particuliere zorg. Bovendien blijkt uit allerhande cijfermateriaal dat het zorggebruik sterk afhankelijk is van andere persoonskenmerken dan alleen leeftijd. Onder hoogopgeleide ouderen is het zorggebruik tot op hoge leeftijd (80 tot zelfs 85 jaar) vrij minimaal, terwijl onder laagopgeleide ouderen het beroep op zorgvoorzieningen al vanaf het 65e levensjaar gestaag begint te stijgen.

Een vergelijking van het zorggebruik vanaf de jaren tachtig met nu is helaas niet mogelijk. We kunnen Wassenaar wel naar het huidige zorggebruik van Wassenaar kijken in vergelijking met andere regio's. Wat blijkt: in het sterk vergrijsde Wassenaar wordt er relatief minder vaak een beroep gedaan op een zorgregeling dan in een serie van jongere gebieden. In onderstaande tabel vergelijken we het aantal ouderen met het gebruik van de wmo en awbz, twee regelingen die in hoofdzaak door ouderen worden gebruikt.

	Aantal ouderen (65+'ers in % totale populatie)	Aantal wmo- en awbz-regelingen per 1.000 inwoners
Wassenaar	25%	89
Dordrecht	18%	93
Zoeterwoude	20%	95
Noordwijk	21%	97
Rijswijk	23%	100
Katwijk aan Zee	19%	105

En wanneer we hetzelfde zorggebruik direct correleren aan het aantal ouderen blijkt dat Wassenaar beter scoort dan onder andere Den Haag, Leiden, Leidschendam-Voorburg, Zoetermeer en Oegstgeest.

3.4 Ondernemersdorp

Het grappige is dat de hoge mate van zelfregie in Wassenaar ook zichtbaar is wanneer we kijken naar de economische structuur van het dorp. Het dorp staat niet bekend als een groot economisch centrum. Slechts een derde van de 'werkende bewoners' heeft emplooi binnen de gemeentegrenzen. Ongemerkt is de dichtheid aan bedrijven in het dorp echter ongekend hoog. Er zijn ruim 2.300 bedrijven actief op een werkende populatie van 13.000. Let wel: het gaat om échte bedrijven met een reële economische activiteit, pensioenbv's en financiële holdings zijn hierin niet meegenomen.

Wanneer we de zestig Zuid-Hollandse gemeenten rangschikken op de ondernemersdichtheid ziet dat er als volgt uit.

		Dichtheid bedrijven
1.	Westland	177 bedrijven per 1.000 inwoners
2.	Wassenaar	176 bedrijven per 1.000 inwoners
3.	Bodegraven-Reeuwijk	164 bedrijven per 1.000 inwoners
..		
14.	Den Haag	149 bedrijven per 1.000 inwoners
..		
53.	Leiden	106 bedrijven per 1.000 inwoners
..		
56.	Katwijk	100 bedrijven per 1.000 inwoners
..		
60.	Nissewaard	80 bedrijven per 1.000 inwoners

Tellen van het aantal bedrijven

Het LISA (Landelijk Informatie Systeem Arbeidsorganisatie) verzamelt sinds eind jaren '60 informatie over het aantal bedrijfsvestigingen. Dat doen ze op nationaal, provinciaal en gemeentelijk schaalniveau.

Het LISA telt alleen bedrijven: met een eigen adres (straatnaam + huisnummer), waar in ieder geval één persoon werkzaam is en waar reële economische activiteiten plaatsvinden. Beleggingsinstellingen, pensioenbv's en financiële holdings waar feitelijk niet gewerkt worden uit het bestand gefilterd. Vestigingen met een 'verdachte bedrijfscode' (zijnde de holdings en pensioenbv's) moeten in ieder geval twee werknemers hebben om voor de telling in aanmerking te komen.

De lokale gegevens worden aangeleverd door provinciale registerhouders. In Zuid-Holland wordt dat gedaan door de Metropoolregio Rotterdam / Den Haag (die de rest van de provincie ook meenemen. De gegevens worden op actieve wijze verzameld en gecontroleerd: veel nabellen, op locatie controleren en een koppeling maken met andere bronbestanden (o.a. CBS).

Al die Wassenaarse bedrijven nemen nauwelijks plaats in. Natuurlijk is er het bedrijventerrein Maaldrift maar dat biedt slechts plek aan een deel van de dorpseconomie (55 bedrijven, enkele honderden banen). De meerderheid van de bedrijven zijn gevestigd in de woonwijken, achter de deur van reguliere woonhuizen. Het aantal zelfstandigen (zzp'ers) stijgt landelijk bezien al sinds medio jaren '90. In Wassenaar is het allemaal nog een slag harder gegaan. Op nationaal niveau ontspint zich momenteel een debat over de wenselijkheid en consequenties van deze verzelfstandiging. Dan wordt vooral gewezen op het toenemend aantal laagbetaalde beroepskrachten (postbodes, schoonmakers) die min of meer gedwongen wordt om uit loondienst te treden en 'voor zichzelf' te beginnen. Uit onderzoek blijkt dat het om een smaldeel van de totale zzp-populatie gaat. De meeste zelfstandigen starten uit eigen ambitie een bedrijf blijkt uit jaarlijkse CBS onderzoeken. De opmars van het aantal zzp'ers betekent niet alleen een versteviging van de economische structuur en het verdienvermogen van ons land. De zelfstandigen blijken daarnaast relatief veel vrijwilligerswerk te doen, doen minder vaak een beroep op de overheid en geven een impuls aan de leefbaarheid en woonkwaliteit van steden, dorpen en wijken.

In Wassenaar zijn vooral veel zakelijk dienstverleners actief (adviesbureaus, reclamemakers, websitebouwers, advocaten, makelaars, etcetera).

3.5 Woon- en verblijfsklimaat

We zagen al dat de ligging van het dorp een bijzondere aantrekkingskracht heeft op nieuwe bewonersgroepen. Wassenaar is een gewilde woonlocatie door de combinatie van dorpse rust en allure met de stedelijke bruis binnen handbereik.

Het aangename verblijfsklimaat in en rondom Wassenaar (het strand, de duinen, de bossen) hebben niet enkel een positieve invloed op het woongenot. Het zorgt ook voor een permanente stroom aan recreanten (van ver en dichtbij) die in het dorp hun koopkracht te gelde maken. Alleen attractiepark Duinrell verwelkomde in 2016 bijna 1,4 miljoen bezoekers, en behoort daarmee tot de top tien attracties in Nederland wanneer het aankomt op bezoekersaantallen.

Hoewel het in de zomer aardig druk kan worden op de stranden moet Wassenaar het niet zo nadrukkelijk van ‘de massa’ hebben als bijvoorbeeld Scheveningen. De rust, het groen het ‘up-market’ winkelbestand in de kern dragen allen bij aan het gesoigneerde toeristisch karakter van Wassenaar. De gemeente becijfert dat de toeristische sector direct en indirect goed is voor circa 20 tot 25 procent van de werkgelegenheid in het dorp.

4. Materiaal voor strategievorming

Als we de kijk van de Wassenaarse ‘civil society’ op de buitenwereld moeten typeren, dan zien we vooral een kennishonger: ‘kom maar op met informatie en kennis, prikkel ons maar met scherpe vragen en voorbeelden van elders. Maar de conclusies trekken we zelf wel. En welke acties we verbinden aan de verworven kennis, is ook aan ons, en niet aan de gemeente, laat staan aan de onderzoekers’. Het tekent de voor Nederland bijzondere verhouding tussen ‘civil society’ en lokale overheid in Wassenaar. De bijeenkomsten rondom het dorpsprofiel hadden af en toe meer weg van een ‘Leergang Wassenaarkunde’ dan van een brainstorm over vragen en oplossingen. Er zijn bijgevolg ook veel vragen gesteld die niet per se in de hoofdlijn van dit verhaal thuis horen, maar waar wel belangstelling voor is. In dit hoofdstuk nemen we de ruimte voor een korte reflectie op enkele van die vragen.

4.1 Bestuurlijke toekomst

Wassenaar is zich – zoals zoveel kleinere gemeenten - aan het beraden op zijn bestuurlijke toekomst. De discussie wordt mede aangejaagd door de constatering dat de vorming samen met Voorschoten van de gezamenlijke Werkorganisatie Duivenvoorde’ niet genoeg is als antwoord op de eisen waar een competent gemeentebestuur aan moet voldoen.

Tijdens de werkzaamheden voor het dorpsprofiel is indringend gevraagd wat het profiel betekent voor de discussie over de bestuurlijke toekomst van Wassenaar. We hebben deze vraag met de nodige aarzeling beluisterd. Aan de ene kant is de discussie al moeilijk genoeg en zit de Gemeente Wassenaar niet te wachten op een zoveelste en mogelijk weer complicerend geluid. Aan de andere kant is de wens van de partijen die hebben bijgedragen aan het dorpsprofiel om de lijn iets verder door te trekken, ook begrijpelijk. Daarom dragen we op deze plaats toch enkele overwegingen aan, zonder tot een conclusie te komen.

Om te beginnen: de gemeente als instituut zoals we dat nu kennen, is op de bestuurlijke kaart gekomen met de grondwet van 1848. Er waren toen 1209 gemeenten, tegen 388 op dit moment. Het gemiddeld aantal inwoners toen was omstreeks 3.000 per gemeente, nu is dat 42.000. Het aantal gemeenten gaat nog veel verder dalen. De komende jaren is een stevige schaalvergroting op til in Groningen en Friesland. Daar is direct al een inhoudelijk motief mee genoemd: het noorden van het land heeft te maken met vergrijzing en ontvolking, tenminste op het platteland. Schaalvergroting wordt gezien als een manier om slagkracht te houden en mogelijkheden te openen om de leefbaarheid te behouden.

In Zuid-Holland vindt de herindeling niet volgens een provinciaal masterplan plaats. Er is ook geen getalsmatige ondergrens. Er zijn in het verleden wel pogingen geweest om een ondergrens vast te leggen – het kabinet Rutte 2 is in 2013 begonnen met een ambitie om naar 100.000+-gemeenten toe te gaan – maar gemeenten met een omvang als die van Wassenaar (26.000 inwoners) worden op dit moment niet per definitie te klein geacht. In Zuid-Holland gaat het veel meer om streeksgewijs ervaren knelpunten. Wassenaar zou, met andere woorden, misschien nog wel twintig jaar door kunnen gaan zoals het is, wanneer het in Drenthe zou liggen. Sterker nog: een gemeente als Westerveld is twaalf jaar geleden ontstaan uit een fusie van vier voorgangers en telt nog steeds amper 19.000 inwoners.

Maar het strekt zich wel uit over een enorme lap grond, bijna drie keer zo groot als Den Haag en bijna vijf keer zo groot als Wassenaar.

Het grootste ervaren knelpunt in noordelijk Zuid-Holland is ongetwijfeld de sterke samenhang van het gebied. Economisch, sociaal en demografisch zijn de agglomeraties van Leiden en Den Haag niet uit elkaar te halen. Maar ze bestaan allebei uit een hele groep gemeenten. Die bestuurlijke grenzen maken het lastig om het gebied als samenhangend geheel te ontwikkelen. Het verhaal is vrij simpel: gemeenten met de omvang van Wassenaar en Voorschoten zouden in Drenthe weinig last van hun buren hebben en kunnen juist daardoor onbevangen samenwerken in strategische kwesties – wat het net genoemde Westerveld ook volop doet. Terwijl Wassenaar en Voorschoten ingepakt zijn in een hele kluwen andere gemeenten. Regionale samenwerking krijgt in dit deel van het land prompt een lading, die in Drenthe ontbreekt. Irritatie is snel gewekt, als je dicht op elkaar zit.

Dan enkele gedachten over de toekomst van Wassenaar, in willekeurige volgorde en zonder conclusie.

Wassenaar en Voorschoten kijken bestuurlijk sterk naar elkaar. Ze hebben een gemeenschappelijke ambtelijke organisatie en hier en daar gaan er stemmen op om tot een bestuurlijke fusie te komen, op termijn aan te vullen met Leidschendam-Voorburg. De twee (drie) gemeenten lijken qua bewoningscultuur sterk op elkaar. Ze zijn ook alle drie sterk vergrijsd. En ze hebben alle drie een licht anti-stedelijk sentiment ten opzichte van Leiden en Den Haag, ook al zijn ze op talloze manieren afhankelijk van de voorzieningen en de werkgelegenheid in deze stedelijke centra.

Toch is de uitgangspositie van Wassenaar – bezien vanuit het dorpsprofiel – om tenminste twee redenen anders:

- Wassenaar leeft feitelijk al sinds 1945 in een stationaire situatie: nulgroei en vergrijzing is de ‘normale staat’ van het dorp. Wassenaar heeft een modus gevonden om levendigheid en migratie te behouden, ook met een stabiele en vergrijzende bevolking. De expat gemeenschappen spelen daar een wezenlijke rol in: ze zorgen ervoor dat er dynamiek blijft in het dorp. Voorschoten staat voor een opgave: een generatiewisseling. Wassenaar is er al aan gewend om die opgave op basis van geleidelijkheid mee te maken.

- Wassenaar heeft een zeer sterk organiserend vermogen bij de bewoners. Ook in omstandigheden met een bestuurlijke instabiliteit, blijft het dorp gewoon functioneren, omdat

de inwoners zelf met hun verenigingen zo veel doen. En ‘zelf doen’ staat in Wassenaar niet alleen voor een weerbare bevolking. Ook veel sociale zorg voor kwetsbare dorpsgenoten, inclusief vluchtelingen, is in Wassenaar nog heel vaak bij het particulier initiatief belegd. Wassenaar lijkt op de (Friese) Waddeneilanden. Dat zijn de kleinste gemeenten van het land, maar samenvoeging is niet aan de orde, omdat ze als kleine samenlevingen goed functioneren door de kracht van hun ‘civil society’. Zo telt de Gemeente Terschelling 4700 inwoners. Tijdens het culturele festival Oerol zijn die 4700 inwoners gedurende tien dagen gastheer- en vrouw van 50.000 bezoekers. Dat is een volkomen buitensporige verhouding. Dat het ieder jaar weer lukt, zegt iets over de enorme veerkracht en het organiserend vermogen van de bewoners.

De discussie over de inrichting van het openbaar bestuur is voor Wassenaar, met andere woorden, iets minder urgent dan voor andere gemeenten. Wassenaar heeft minder bestuur nodig.

Intussen speelt de discussie zich dus sterk af in de tandem Voorschoten-Wassenaar, met Leidschendam-Voorburg als mogelijke ‘Dritte im Bunde’. De oriëntatie op deze drie is ingegeven door het homogeniteitsbeginsel: de drie lijken op elkaar en hebben gelijkgerichte belangen. Als er moet worden samengevoegd, dan bij voorkeur door partijen die goed op elkaar aansluiten. Maar op dit homogeniteitsbeginsel is stevige kritiek te leveren:

- Homogene gebieden dupliceren hun problemen. Beide gemeenten hebben een kleine economie (Voorschoten relatief zelfs een van de kleinste economieën van de provincie), hebben weinig investeringsmogelijkheden en zijn voor voorzieningen afhankelijk van anderen. Met z’n tweeën hebben ze nog steeds een kleine economie, weinig investeringsmogelijkheden en een afhankelijkheid van anderen. Je schiet er niet zoveel mee op.

- Een afschrikwekkend voorbeeld is de voormalige gemeente Boarnsterhim in Midden-Friesland. Deze gemeente werd in 1984 gevormd door samenvoeging van op elkaar lijkende dorpen, die vooral een afkeer gemeen hadden van de twee grote buren, Leeuwarden en Heerenveen. Het nieuwe Boarnsterhim is nooit goed uit de startblokken gekomen. Een gezamenlijke afkeer bleek onvoldoende fundament voor een goede organisatieontwikkeling. Er werden op het einde zelfs verpaupering en verwaarlozing waargenomen. Uiteindelijk is Boarnsterhim in 2014 alsnog opgeknipt en grotendeels verdeeld over Leeuwarden en Heerenveen. Dat was een overgave: er viel niets meer te onderhandelen.

- Tegenover het homogeniteitsbeginsel staat het heterogeniteitsbeginsel: je moet juist fuseren met een gemeente die heel anders is. Dat maakt het juist aantrekkelijk om in elkaar te investeren en er iets van te maken. Een voorbeeld is afkomstig uit Brabant. De gemeenten Lith – een rivierdorp – en Ravenstein – een kleine, tikje aristocratische vestingstad – zijn samengegaan met het industriële en arbeideristische Oss. De verschillen in de nieuwe gemeente waren zo groot, dat elke poging om elkaar te overvleugelen zinloos was. Het is vooral een gemeente geworden van ‘goed voor de verschillen zorgen’. Lith en Ravenstein zijn ook jaren na dato zeer tevreden.

- De situatie rondom Oss is ook een voorbeeld van hoe goed een verschil in schaal kan uitpakken. Je hebt niet per se een ‘Gleichgewicht’ nodig om tot succes te komen. Het allerbeste voorbeeld is Landelijk Noord, de Waterlandse streek die onderdeel is van de Gemeente Amsterdam. Het is zo ongeveer het best beschermde en best geconserveerde

plattelandsgebied van het land. De Gemeente Amsterdam is gemakkelijk opgewassen tegen elke aanslag op natuur en landschap. Een ander voorbeeld is de situatie in Ten Boer. Deze plattelandsgemeente kocht de ambtelijke ondersteuning in bij de buren in Groningen (geen gemeenschappelijke dienst zoals Duivenvoorde, maar inkoop bij een grotere organisatie). Het was voor de stad Groningen en erekwestie: goed zorgen voor Ten Boer.

Er is, kortom, geen reden om het blikveld te beperken tot Voorschoten en Leidschendam-Voorburg. Alleen al om de onderhandelingspositie en de kennispositie te versterken, is het raadzaam ook naar Katwijk, Leiden en Den Haag te kijken.

Natuurlijk zijn er ook genoeg voorbeelden waarin het homogeniteitsbeginsel wel goed uitpakt. Het gaat er op deze plaats niet om een voorkeur uit te spreken voor welke variant ook maar. Het gaat er om dat Wassenaar, geredeneerd vanuit de inhoud, de vrijheid moet nemen om alle denkbare varianten samen met de buren te verkennen.

Wassenaar heeft op het oog meer tijd voor dat gesprek dan Voorschoten. Maar ook Wassenaar moet op tijd beginnen, al was het maar om het Boarnsterhim-scenario – een noodzakelijk gesprek met de buren net zo lang uitstellen totdat er niets meer te onderhandelen valt – te voorkomen. Het zou zeer bij Wassenaar passen wanneer niet de overheid, maar het particulier initiatief in eerste instantie de ‘lead’ zou nemen in een eerste verkenning.

4.2 De metafoor van de bloemkoolwijk als opgave voor Wassenaar

In de jaren zeventig zijn in veel Nederlandse steden en dorpen zogenaamde bloemkoolwijken verrezen. Ze zijn zo gaan heten vanwege de gelijkenis met de roosjes van een bloemkool, die een luchtfoto van zo’n wijk oproept. Aan een ringweg ligt een veelheid van ‘woonerven, te bereiken via een als sluipweg aanvoelende aanrijstraat. En vaak bevat dat woonerf een half verscholen doorgang naar nog een erf. En nog één en nog één. De woonerven zijn verkeersluwe pleintjes - het woord ‘erf’ roept uitgesproken landelijke associaties op.

De bloemkoolwijken zijn gebouwd voor de babyboomers: grote jaargangen jonge Nederlanders, die goed verdienden en voor een groot deel hetzelfde woonideaal nastreefden: een groot en comfortabel huis in een rustige, groene en kindveilige omgeving, een beschutting tegen de buitenwereld. Er wonen honderdduizenden Nederlanders in deze wijken.

Zo’n wijk zou nu niet meer gebouwd worden. Niet omdat het concept slecht is, maar omdat de woonvoorkeuren veranderd zijn. De bevolking is cultureel veel minder homogeen dan in de jaren

zeventig. Als er al een dominante vorm is van ‘stedelijk bouwen’, dan is dat op dit moment het ‘urban apartment’. Een luxe blok, met onderin gemeenschappelijke voorzieningen en winkels, bij voorkeur op een zichtlocatie.

De vroeg babyboomers - de jaargangen uit de late jaren veertig - zijn intussen op leeftijd geraakt. De bloemkoolwijken - ooit de meest kinderrijke wijken van Nederland - zijn nu koplopers in de vergrijzing. Grote gezinswoningen staan half leeg. Ze raken enigszins haveloos, omdat hun eigenaren op gevorderde leeftijd niet meer investeren in onderhoud. Er is een generatiewisseling op komst. Bouwkundig zullen de huizen wel blijven bestaan, zeker als ze in de buurt van populaire binnensteden liggen. Maar hoe gaan ze bewoond worden?

Er zijn twee hoofdrichtingen:

- *De veiligheid wordt leidend*. We gebruikten hierboven het begrip ‘kindveilig’. Dat was bij de bouw van de wijken aan de orde: een woonerf waar het autoverkeer te gast was en in alle rust gespeeld kon worden. Tegenwoordig gaat het om een ander soort veiligheid: de buitenwereld onder controle of zelfs op afstand houden. Het is niet een reactie op toegenomen criminaliteit in de direct omgeving. De veelvoorkomende criminaliteit - straatgeweld, inbraken - daalt al jaren. Het is vooral een beleving van onveiligheid, aangejaagd door de terroristische golf na 11 september 2001, door de globalisering en de migratie. De reactie op het veiligheidsmotief is een terugtrekking in het privédomein. De woonerven veranderen in ‘residences’ en worden min of meer losgemaakt van de openbare ruimte. Gelijkgezinden verschansen zich en gaan hun zaken onderling regelen. Zelfs het plaatsen van een slagboom bij de ingang is denkbaar. in veel delen van de wereld - Zuid-Afrika en de Verenigde Staten voorop - is de ‘gated community’ een belangrijke woonvorm geworden. De bloemkoolwijken zijn voor de hand liggende kandidaten voor een Nederlandse variant op de ‘gated community’.

- *De verbondenheid wordt leidend.* Het andere uiterste is dat de ervenstructuur van de bloemkoolwijken juist gebruikt wordt om nieuwe verbindingen te leggen. Een mooi voorbeeld is de energietransitie. Een afzonderlijk erf heeft een goede schaal om gezamenlijk zonnepanelen aan te schaffen en opslagcapaciteit te installeren, mits de bewoners van het erf in staat zijn om samen te werken. Vervolgens kunnen ze met andere erven opschalen naar grote investeringen, zoals warmtepompen. En opgeschaald tot op wijkniveau zijn ze in staat eisen te stellen aan de netbeheerders. Het verbindingsmotief in de bloemkoolwijk betekent geen slagbomen. Integendeel: het betekent het aanbrengen van extra zichtlijnen, het maken van heldere doorsteken, het verkorten van de fiets- en loopafstand naar de stad, het verwelkomen van nieuwkomers, ook expats en ondernemers.

Beide woonmotieven bestaan volkomen naast elkaar. In de grootste bloemkoolwijk van Leiden - de Merenwijk - zijn sommige erven intussen van kleur en leeftijd aan het verschieten: er komen studenten,

ondernemers, expats. Een erf verder op wordt juist actief actie gevoerd tegen ‘verkamering’ van sommige jaren zeventig huizen.

In Wassenaar wordt opgemerkt dat de toekomst van de bloemkoolwijk een mooie metafoor is voor de keuzes waar Wassenaar voor staat. Er zijn geen echte bloemkoolwijken, maar de structuur van het dorp laat weldegelijk beide strategieën toe. Wordt een aaneenschakeling van ‘residences’ of ‘gated communities’? Of een netwerk van open wijken met onderlinge verbindingen? Of een mix van beiden? En hoe gaan de verschillende bewoners motieven dan met elkaar om?

Het probleem voor de lokale overheid is dat beide motieven nauwelijks te beïnvloeden zijn: het is aan de inwoners zelf om te bepalen hoe ze in het leven staan. Maar tegelijkertijd is het een keuze voor een levensstijl die vergaande gevolgen heeft voor de openbare ruimte en voor de manier waarop wijken georganiseerd zijn. Wie door Zuid-Afrika reist, ziet het resultaat: de optelsom van keuzes van afzonderlijke woongemeenschappen is een verbrokkelde, onsamenhangende openbare ruimte, een soort eilandenrijk. En dan hebben we het alleen over de middenklassewijken van de laatste twintig jaar, en niet over de nog veel ingrijpender scheiding van groepen uit de apartheids-tijd. Zo bezien is de toekomst van de bloemkoolwijk niet alleen een metafoor voor de keuzes waar Wassenaar voor komt te staan, maar ook voor de keuzes waar alle gemeenschappen in Nederland mee te maken krijgen die gevormd worden door mondige bewoners die zelf regie gaan voeren.

4.3 Kansrijk en kansarm in Wassenaar

Het zal weinigen verrassen: het gemiddelde jaarinkomen in Wassenaar ligt met € 56.500 ruim boven het landelijk gemiddelde (€ 36.200). Dat hoge gemiddelde versluiert echter de grote inkomensverschillen die binnen het dorp bestaan. Wassenaar is niet alleen een plek met grote welvaart, er zou tevens sprake zijn van armoede onder een aanzienlijk deel van de populatie. Hoe zit dat nu precies?

We beginnen met een cijfermatig overzicht.

De cijfers

Een korte blik op de statistieken leert ons het volgende:

- Het CBS becijfert dat in 2014 circa 1.700 dorpsbewoners tot een huishouden behoort dat minimaal een jaar een maximuminkomen heeft van 105% van het sociaal minimum.

- Praktisch gezien hebben we het dan over de volgende inkomens:
    - Voor een alleenstaande tot 713 euro per maand
    - Voor samenwonenden tot 1.427 per maand
    - En voor een alleenstaande ouder bijna exact 1.000 per maand

- De 1.700 bewoners zijn verdeeld over 900 huishoudens. Dat betekent dat volgens deze methodiek 8,3% van het totale aantal huishoudens een laag inkomen heeft. Dat is minder dan het landelijk gemiddelde (10,3%). Maar het is weer iets meer dan gemeenten met een vergelijkbare omvang (7,5%). Ook ten opzichte van de buurgemeenten is het aantal minima in

Wassenaar relatief hoog: Voorschoten en Katwijk zitten op 6,6% en in Oegstgeest behoort 5,7% van de huishoudens tot de minima.

- We kunnen daarnaast kijken naar het gebruik van probleemgevoelige uitkeringen. Een kort overzicht:
    - Wassenaar telt in totaal 520 personen met een bijstandsuitkering (2016). Het CBS becijfert dat daarmee circa 3% van de personen tussen de 15 en 65 jaar gebruikt maakt van deze regeling. Ook hier geldt weer: landelijk gezien ligt dit hoger (4,2%) maar in gemeenten van Wassenaarse omvang is het iets lager (2,8%).
    - De werkloosheid in het dorp is laag. Slechts 2,4% heeft recht op een ww-uitkering. In Nederland en vergelijkbare gemeenten gaat het om circa 4 procent.
    - Het aantal arbeidsongeschikten is ook lager dan gemiddeld. In Wassenaar gaat het om 1,8% van de volwassen populatie. In Nederland en vergelijkbare gemeenten is dat circa 2,7%.
    - In 2013 zaten 25 van de ruim 11.700 huishoudens in het dorp in de schuldsanering

We kunnen aan deze algemene cijferreeksen een aantal beschouwingen van lokale stakeholders toevoegen.

- De zelfstandige Stichting Leergeld Wassenaar heeft binnen een jaar tijd ruim 90 hulpbehoevende gezinnen (en 170 kinderen) aan zich weten te binden. In deze groep bevinden zich veel statushouders (Syriërs, Somaliërs en Eritreeërs) maar ook gezinnen uit Kerkehout en Wassenaar Noord. Er wordt gewezen op de ‘vergeten’ migrantengezinnen die al enkele decennia in Nederland wonen maar in materiële zin achterblijven bij de rest van het dorp.

- Het gebruik van de Voedselbank is relatief laag in het dorp, aan 20 huishoudens worden voedselpakketten uitgedeeld. Schaamte zou een grote rol spelen in het lage gebruik.

- Er zijn signalen van financiële problemen op onverwachte plekken. Enkele villa’s in Wassenaar-Zuid staan ‘onder water’ en de eigenaren hebben moeite om de hoge woonlasten op te blijven brengen. Toenemende eenzaamheid en fysiek verval van de betreffende villa’s dreigt. Hoewel meerdere stakeholders dit probleem herkennen is er weinig bekend over de omvang van het probleem.

Effecten van armoede

We zijn gewend om armoede voornamelijk in materiële termen te duiden zoals we hiervoor hebben gedaan. Armoede betekent echter meer dan alleen weinig geld hebben.

Om te beginnen beperkt armoede het vermogen om een langetermijnperspectief te hanteren. Het is heel simpel. Het hebben van een zeer beperkt inkomen vraagt veel aandacht voor de dagelijkse gang van zaken en korte termijn problemen. Wanneer je dagelijks bezig bent om ieder dubbeltje op zijn kant te draaien ontbreekt het aan rust om goed na te denken over de toekomst. Het beperkte langetermijnperspectief vertaalt zich weer in een beperkt investeringsvermogen. En dat bedoelen we niet alleen materieel. Ook het aantal ‘sociale investeringen’ loopt terug. De volledige aandacht voor de (korte termijn) financiële problemen maakt dat er weinig wordt geïnvesteerd in zaken die een ‘langere

terugverdientijd' hebben: studie, netwerkcontacten, de gezondheidssituatie en huiswerkbegeleiding voor de kinderen.

Een ander bekend effect is het wegduikgedrag en dan vooral wanneer de financiële problemen zich blijven opstapelen. We kennen allemaal de tv-beelden waarin schuldenaars dozen vol ongeopende enveloppen ter tafel leggen (als ze al bewaard zijn). Het zijn situaties die sluipenderwijs kunnen ontstaan. Stress en de onwilligheid om de problemen onder ogen te zien zorgen er in veel gevallen voor dat hulp van buiten pas als ultiem redmiddel wordt ingeschakeld. De hulpverlener ziet zich vervolgens gesteld voor een bijna onafzienbare hoeveelheid rekeningen en schuldeisers. Vraag het de incassobureaus en zij zullen het u zeggen. Effectieve schuldhulpverlening en armoedebestrijding begint bij het zoeken naar vroege interventiemomenten. De schuldenberg moet niet te hoog oplopen. Ten derde zien we dat de afstand tussen diverse minimahuishoudens en de rest van de samenleving steeds groter wordt door een beperkt aantal sociale contacten. Dat kan met veel dingen te maken hebben: schaamte, een onopgeruimd huis, geen geld voor dure lunches of feestjes, uiteen groeiende levenssferen (afstand tot het 'werkende leven') en als gezegd beperkt sociaal investeringsvermogen. De groeiende afstand maakt het weer lastig om de negatieve spiraal waar veel minima en schuldenaars zitten te doorbreken.

Tot slot zijn er veel aanwijzingen dat kinderen uit minimagezinnen bovenmatig veel last ondervinden van de financiële situatie. De sportcontributies, kinderkleren, cadeautjes of het extra studiegeld zijn kostenposten waar vaak op bezuinigd wordt. Vandaar de inzet van organisaties zoals Stichting Leergeld om dit te compenseren.

De Wassenaarse context

Wat betekent dat alles voor de Wassenaarse gemeenschap?

We kunnen in ieder geval vaststellen dat het stereotype beeld van Wassenaar als mondaine badplaats met enkel en alleen welgestelde inwoners foutief of op zijn minst onvolledig is. Naast dat er – inderdaad – veel expats en grootvermogenden wonen, is Wassenaar ook vooral een 'normale' Nederlandse gemeente die niet vrijgesteld is van sociaaleconomische problematieken.

Links treft u een verbeelding van de inkomensverdeling in Wassenaar (cijfers 2012).

Ook in Wassenaar is sprake van armoede, zij het niet in de mate zoals we dat in de grote steden of op het Groningse platteland tegenkomen. Niettemin is er alle reden om het probleem serieus te nemen. Al is het maar omdat het zich niet vanzelf oplost. Zo is het maar sterk de vraag of de laagste inkomensgroepen kunnen profiteren van de

aantrekkende economie. Een laag inkomen staat daarbij in de meeste gevallen gelijk aan een laag opleidingsniveau.

In Amsterdam wordt gesproken over de Amsterdamse paradox: de vaststelling dat het economisch steeds beter gaat met de stad maar dat een minderheid niet kan meekomen. Die minderheid wordt weliswaar steeds kleiner – in slechts twaalf jaar tijd is het aantal laagopgeleide Amsterdammers met 22.000 personen gedaald. Maar de afstand tussen laag- en hooggekwalificeerd wordt steeds groter. De motor van sociale mobiliteit is stil komen te vallen. Een belangrijke verklaring daarvoor is het ontbreken van ruimte voor het maken van ‘een volgende stap’. De Amsterdamse huizenmarkt staat onder hoogspanning. Een startende lage middenklasse gezin heeft er niets meer te zoeken, en vertrekt naar plekken waar ze wel welkom zijn: Almere, Zaanstad of Purmerend. En het vertrek van dit soort ‘rolmodellen’ maakt het weer lastiger voor jongere generaties. Er zijn geen voorbeelden meer in de buurt waar ze zich aan kunnen optrekken. De hoogopgeleide ‘yuppen’ staan te ver weg van de belevingswereld om van nut te zijn.

Wassenaar is een stuk kleiner – zowel in omvang als in de grootte van de problematiek – maar toch zijn er een aantal overeenkomende lijnen te trekken met de Amsterdamse casus. We hoeven er niet omheen te draaien, het verschil tussen rijk en arm in Wassenaar is groot. Daar wordt aan alle kanten aan gewerkt. Er zijn al veel private initiatieven die aan de weg timmeren op het punt van armoedebestrijding. In de meeste gevallen gaat het dan vooral om ‘verlichting’ van de lasten. Belangrijk, maar tegelijkertijd blijft het lastig om daarmee de gesignaleerde psychologische en maatschappelijke effecten te ondervangen. Vooral het beperkte sociale netwerk en lage kansen op (arbeids)participatie van inkomensminima blijven onopgelost. Het is een overweging waard om daar andere initiatieven op te laten aansluiten die dynamiek toevoegen aan de sociale omgeving van inkomensminima en schuldenaars. We weten het uit allerhande wetenschappelijk onderzoek: veel dynamiek, contact met rolmodellen en een werkende omgeving zijn cruciale bestandsdelen voor het verkrijgen van sociale mobiliteit.

Op het eerste gezicht is dat in Wassenaar niet eenvoudig te realiseren. De eenzijdige samengestelde woningmarkt zorgt ervoor dat potentiële Wassenaarse rolmodellen vertrekken. We constateerden het al, jongeren en andere starters op de woningmarkt zien zich genoodzaakt om buiten Wassenaar te kijken bij een gebrek aan aanbod. Daarmee vertrekt een belangrijke groep. De rolmodellen waar anderen zich aan kunnen optrekken. Het zou kunnen zijn dat de Wassenaarse schaal te klein is om echt effect te bereiken.
Wat echter voor Wassenaar spreekt is dat het dorp zich goed georganiseerd heeft en beschikt over de kennis en capaciteiten om heel veel ‘zelf op te lossen’. Dat gaat zo goed dat er kan worden nagedacht over het stellen van nieuwe vragen aan de Wassenaarse civil society. In het buitenland zijn daar goede voorbeelden van te vinden.

We halen een voorbeeld uit Finland. In Nederland is de opvang en begeleiding van statushouders vooral een overheidszaak. De Finnen doen dat anders. In Finland kan een sportvereniging opdracht krijgen om een nieuw aangekomen gezin van migranten te helpen integreren. Dat biedt een groot voordeel ten opzichte van overheidsbegeleiding. Ten eerste is het een begeleiding van burger tot burger: het gaat over eten, hygiëne, gezinscultuur, omgangskunde, bij elkaar over de vloer komen. Ten tweede hoeft er niet jarenlang gewacht te worden tot er voldoende taalvaardigheid is om in actie te komen (met alle hospitaliserende effecten van dien). Sport is een fysieke taal met regels die overal begrepen worden. Er kan snel tot actie gekomen worden. En ten derde stelt de gemeentelijke opdrachtgeving eisen aan het prestatieniveau van de vereniging. De vereniging krijgt geld, maar moet ook leveren. De opdracht oefent een extra prikkel uit op de zelforganisatie van de club.

"Als er ergens in Nederland een biotoop is om te gaan experimenteren met 'onstatelijking; van de armoedebestrijding en integratie, dan is het wel in Wassenaar."

4.4 De toekomst van het vrijwilligersbeleid

Het is een bekende observatie: de druk op vrijwilligerswerk neemt toe, terwijl er steeds minder vrijwilligers zijn. Die observatie wordt ook in Wassenaar gehoord. Maar daar staat een andere observatie tegenover: er zijn genoeg vrijwilligers en we kunnen heel veel taken prima doen zonder enige overheidsbemoeienis.

Nu staat het vast dat vrijwilligerswerk in Wassenaar groot is. Er wordt op heel veel plekken heel veel gedaan. Zouden beide observaties correct kunnen zijn?

We geven een zestal overwegingen vanuit het 'vrijwilligersbeleid'.

Ten eerste. De motieven voor het verrichten van vrijwilligerswerk zijn aan het veranderen, zoals de hele samenleving aan het veranderen is. Laten we als 'archetype' van een vrijwilligersbaan eens nemen het lidmaatschap van de kerkenraad – ouderling of diaken – in een protestantse kerk. Tot in de jaren zestig was Nederland een laaggeschoolde economie met veel repetitief werk. De kerkenraad was voor een protestantse arbeider niet een bijbaan, maar de enige manier waarop hij een parallelle loopbaan kon doorlopen naast zijn repetitieve arbeid. Op de werkvloer was hij een schakel in een proces, in de kerkenraad was hij een zelfstandig handelend subject. De vrijwilligersbaan was een vorm van emancipatie.

Dat motief bestaat nog steeds, maar het is wel veel zeldzamer geworden Enerzijds omdat heel veel mensen hun zelfontplooiing tegenwoordig in hun werk kunnen realiseren, anderzijds omdat de loyaliteit aan grote instituten als de kerk is afgenomen.
Een hedendaags archetype is de vrijwilliger in Amerikaanse verkiezingscampagnes. De vrijwilliger gaat een kortstondige verbinding aan met een kandidaat. Hij kan daar alle mogelijke motieven voor hebben. Hij meldt zich bij een campagnebureau, waar een intake volgt en wordt nagegaan hoeveel tijd hij wil besteden, wat hij precies wil en kan doen en wat voor soort bonus of waardering hij er voor terug wil krijgen. Dat laatste kan een aantekening op het cv zijn, toegang tot een kenniskring of zelfs gewoon een 'beerparty' met de kandidaat.

Ten tweede. Het verschil tussen de beide archetypen maakt al duidelijk dat er heel verschillende motieven zijn om vrijwilliger te worden. Om er maar een paar te noemen:

- Een parallelle loopbaan, zelfverwerkelijking (voorbeeld: bestuurlijk werk, advieswerk)
- Bewogenheid, engagement (voorbeeld: collecteren)
- Tijdvulling, dagelijkse routine, structuur (voorbeeld: ondersteuning in zorg)
- Sociale contacten, vertier (voorbeeld: buurtactiviteit)
- Hobby, spelplezier (voorbeeld: sport, cultuur, vrije tijds vereniging)
- Ergens bij horen, bij het moment horen (voorbeeld; campagnes, donatieacties)
- Aantekening op het cv, iets leren, blikverruiming (voorbeeld: traineeship, buddy relaties, mentorschappen)
- Marketing (vrijwilligerswerk als sponsoring door een bedrijf) of self-marketing (vrijwilligerswerk als voorportaal van betaald werk, als tussenstap in re-integratie na ziekte of werkloosheid)
- Vrijwilligerswerk als onderdeel van burgerschap of 'life style': in de Amerikaanse publieke cultuur – en ook in veel kringen van creatieve zzpers – is het niet meer sjiek om geen vrijwilligerswerk te verrichten
- Vrijwilligerswerk als voorportaal van ondernemerschap.

Het zal meestal gaan om een combinatie van motieven.

Het is belangrijk om vrijwilligers de goede vragen te stellen over de (combinatie van) motieven. Iemand die vanuit het motief van de parallelle loopbaan werkt, zal niet snel als gastheer of gastvrouw in de zorg terecht komen. Iemand die uit is op blikverruiming, past prima in een buddyproject, maar past weer minder bij het voorzitterschap van een sportvereniging.
Veel vrijwilligers verliezen de moed en haken af, omdat ze niet op het goede motief worden bevraagd. Uiteindelijk is vrijwilligerswerk ook een soort parallelle arbeidsmarkt. De vrijwilligers vormen de aanbodkant van de markt. Niet iedereen wil hetzelfde, en niet iedereen heeft dezelfde competenties.

Ten derde. De posities voor vrijwilligers vormen samen de vraagzijde van de markt. Op de 'echte' arbeidsmarkt zijn de vacatures doorgaans redelijk gedefinieerd: er wordt goed aangegeven wat het werk inhoudt, wat de kandidaat moet kunnen en hoeveel tijd ermee gemoeid is. Daar schort het op de vrijwilligersmarkt vaak nog aan. Er wordt gewoon naar vrijwilligers gezocht, niet naar iemand die een specifiek pakket van taken aan kan pakken. Dat bemoeilijkt 'matches' tussen vraag en aanbod. Iemand zegt nee tegen de vraag om voor onbepaald tijd het team van de voetbalclub naar uitwedstrijden te rijden. Hij was graag voor drie jaar penningmeester van de club geworden, maar dat is hem niet gevraagd.

Ten vierde. De arbeidsmarkt flexibiliseert, zo ook de vrijwilligersmarkt. Het gaat minder om ‘vaste aanstellingen’, meer om projecten, overzichtelijke trajecten, taakopdrachten.

Ten vijfde. Meedoen aan vrijwilligerswerk zonder de verwachting van een tegenprestatie, spreekt niet meer vanzelf. Net als betaalde arbeid, is vrijwilligerswerk een wederkerige zaak aan het worden. Er moet iets terugkomen. Dat kan geld zijn. Sporttrainers, bijvoorbeeld, krijgen soms vrijwilligersvergoedingen die een salaris beginnen te benaderen. Het kan ook een andere vorm van waardering zijn: waardering, festiviteit, training, respons. Maar ook verantwoordelijkheid en zeggenschap. Bij een stijgende contraprestatie neemt de vrijblijvendheid af. Hoe groter de verantwoordelijkheid, hoe belangrijker het wordt om je aan afspraken te houden. De scheiding tussen vrijwilligerswerk en betaald werk is niet meer zo absoluut.

Ten zesde. Op de ‘echte’ arbeidsmarkt komen kant-en-klare matches ook nog maar zelden voor. Specifieke competenties van een kandidaat en specifieke vereisten van een functie passen doorgaans nooit helemaal op elkaar. Er moet van beide kanten worden bijgeschaafd. In vrijwilligerswerk is dat niet wezenlijk anders. Op de ‘echte’ markt kneden baan en functionaris elkaar. In het vrijwilligerswerk is dat eigenlijk net zo. Vrijwilligers maken deel uit van de organisatieontwikkeling, , net als de betaalde krachten. In die zin is vrijwilligerswerk ook een ‘echte’ markt.

‘Vrijwilligersbeleid’ wil zeggen dat vraag en aanbod van vrijwilligerswerk als een marktgoed wordt gezien. Je moet het organiseren, duidelijk zijn in wat je zoekt, pakketten van werkzaamheden maken, eindtermen afspreken, een bonus in het vooruitzicht stellen. En met dat pakket actief gaan werven en adverteren. Een extreem voorbeeld is de vrijwillige brandweer. Daar gaat het om verantwoordelijk werk, met een duidelijke structuur en een hoog niveau van competenties. Zo hoeft het niet in alle vrijwilligerswerk te gaan; maar vrijwilligersinzet vergt tegenwoordig een zekere mate van professionalisering en structurering.

Wassenaar biedt een goed fundament voor dat beleid. Een hoogopgeleide bevolking die gewend is om regie te voeren over het eigen leven en ook gewend is aan een vorm van burgerschap en betrokkenheid bij de omgeving. Daar is zeker op te bouwen.
En het is zaak alert te blijven. Zo heeft Wassenaar al heel lang een grote expat gemeenschap. Die gemeenschap heeft de naam om zich af te zonderen van de lokale omstandigheden, z’n eigen gang te gaan en niet deel te nemen aan onbetaald werk. Maar is dat nog steeds zo? Vanuit nieuwe expat gemeenschappen - bijvoorbeeld in het nabije Leiden – is bekend dat ze juist actief willen participeren in de samenleving. Het motief van de expat verandert. Voorheen woonde een expat in ‘klein Amerika’ of ‘klein India’. Tegenwoordig willen ze niet Amerikaan of Indiër blijven, maar wereldburger worden en cultuurverschillen proeven. Het gaat alleen niet vanzelf, ze moeten geprikkeld en uitgenodigd worden.

“Kan het zijn dat het beeld van de expat die niet participeert, verouderd is en dat er ‘beleid’ nodig is?”

Een mogelijk taalbarrière lijkt overkomelijk. De Engelstaligheid van de Nederlandse populatie is bijna een vanzelfsprekendheid geworden. En het uitvoeren van vrijwillige taken hoeft niet direct een beletsel voor het uitvoeren van vrijwillige taken te betekenen.

4.5 Binding van jongeren

Er is in Nederland – en in een groot deel van de westerse wereld – een samenhang ontstaan tussen economische activiteiten en onderwijsinstellingen. Hoger onderwijs trekt jonge mensen aan en jonge, hoogopgeleide mensen trekken weer innovatieve en hoogrenderende bedrijven aan. Een cluster van bedrijven en onderwijs is vervolgens weer aantrekkelijk voor culturele en sportieve voorzieningen. De 'triomf van de stad' wordt deze ontwikkeling kortweg genoemd; de steden floreren, het omringende land ondergaat een permanente 'braindrain'.

Met Wassenaar zal het zo'n vaart niet lopen, maar toch leeft ook in Wassenaar de vraag hoe het dorp contact kan blijven houden met de eigen jonge mensen. Hoe kan het mechanisme doorbroken worden dat ze tot hun achttiende in het dorp wonen, daarna de wereld ingaan en nooit meer terugkomen?

Een paar opmerkingen.

De eerste opmerking heeft de nodige scherpte. Tijdens het onderzoek naar het dorpsprofiel is door verschillende stakeholders opgemerkt dat Wassenaar tot op heden een jeugdonvriendelijke wooncultuur heeft. Als je opgroeit en je hoort in je omgeving voortdurend over overlast van jongeren en over het belang van rust – ook zonder veel feitelijke grondslag voor die waargenomen overlast - ben je blij op je achttiende te kunnen vertrekken. De eerste maatregel om contact te houden met jongere mensen, is daarom vrij simpel: stop met klagen, doe iets aan het wat ouwelijke zelfbeeld en begin met jonge mensen in hun formatieve jaren te zeggen dat Wassenaar blij met ze is.
Voor de goede orde: deze observatie si niet een externe beoordeling van het woonklimaat van Wassenaar. Het is een observatie van Wassenaarse stakeholders.

De tweede opmerking is wel extern van aard. Bijna alle instituten voor hoger onderwijs voeren een actief alumnibeleid. Zelfs na tientallen jaren worden alumni nog uitgenodigd en geïnformeerd over wat er in hun 'alma mater' gebeurd. En ook Nederland als geheel voert een actief alumnibeleid onder buitenlandse studenten die ooit hier hebben gestudeerd. Er zijn tot in Oost-Azië netwerken van duizenden deelnemers. Idee is dat alumnibeleid een lange termijn investering is. Iedereen die ooit in stad x of land y gestudeerd heeft, moet als ambassadeur geworven worden.
Zo zijn er ook kleine gemeenten die een succesvol alumnibeleid voeren voor hun jongere oud-dorpsgenoten. De formule is simpel: houdt vanuit de middelbare scholen, de bedrijven en de 'civil society' contact met de jonge mensen die het dorp verlaten om elders te studeren en zorg voor activiteiten die het interessant maken om in de weekends en de vakanties terug te komen en iets te ondernemen, van bijbanen tot huiswerkbegeleiding, van sport tot cultuur. Doel is om Wassenaar op het netvlies te houden, ook als de jongeren tien jaar later een huis en een loopbaan zoeken.
In het verlengde van het alumnibeleid ligt het stagebeleid: positioneer je als Wassenaars bedrijfsleven goed in het achterland van de opleidingsinstituten in Leiden en Den Haag, schep stageplaatsen en praat mee in de beroepenveldcommissies. En weer is de boodschap: zorg dat je als niet-academische gemeenschap niet vergeten wordt.

5. Sleutelbegrippen voor de toekomst

De voorlopige conclusie mag zijn dat Wassenaar de afgelopen decennia goed is doorgekomen. Het gaat door de bank genomen goed met de bewoners, zij zijn: hoogopgeleid, actief (in het werkse leven of als vrijwilliger), maken slechts sporadisch gebruik van sociale regelingen, leven gezond en lang en zijn economisch zelfredzaam. Bovenal heeft het dorp een recept gevonden om aan het groeiparadigma te ontsnappen. Ook zonder bevolkingsgroei is het investeringsvermogen in stand gehouden, is er nog steeds sprake van een rijke verenigingscultuur en weten de middenstanders voldoende klanten aan zich te binden.

Dat is geen reden om op de lauweren te rusten. De omgeving verandert razendsnel. Op nationaal en internationaal niveau doen zich ingrijpende ontwikkelingen waar Wassenaar links- of rechtsom ook mee te maken zal krijgen. Bovendien zijn er lokale omstandigheden die enig anticipatievermogen van de dorpsbewoners zullen vragen. We bespreken de belangrijkste uitdagingen voor het dorp aan de hand van een aantal sleutelwoorden. Per paragraaf sluiten we af met een aantal stellingnames passend bij de Wassenaarse situatie.

5.1 Burgerparticipatie

In de naoorlogse periode is gestaag gebouwd aan de uitbreiding van de verzorgingsstaat in geheel West-Europa. Een proces waarbij de overheid heeft steeds meer collectieve taken, problemen en ambities naar zich heeft toegetrokken. De grenzen van dat systeem zijn al enige tijd in zicht. Er zijn budgettaire motieven. De afremmende bevolkingsgroei, vergrijzing (daar hebben we ze weer), stijgende zorgkosten en de toegenomen levensverwachting zetten de overheidsfinanciën permanent onder druk. Belangrijker is dat een alom aanwezige overheid steeds minder goed past bij de tijdgeest waarin burgers, organisaties en ondernemers steeds vaker zaken zelf willen regelen. Zelf aan het stuur staan betekent namelijk ook zelf kunnen beslissen, verminderen van de afhankelijkheid en ruim baan geven voor innovatieve krachten. Bewoners kunnen sommige zaken veel beter, fijnmaziger en kostenefficiënter organiseren dan de overheid. Vrijblijvend is het allemaal niet. Meer initiatief en meer ruimte voor zelfbeschikking betekent dat bewoners steeds nadrukkelijker medeverantwoordelijkheid gaan dragen voor hun omgeving.

We zien onder meer het volgende gebeuren:

- een explosieve groei van het aantal lokale energiecoöperaties. Landelijk gaat het om enkele honderden. In Friesland is zelfs in iedere gemeente minimaal één lokale energiecoöperatie actief, opgericht voor en door bewoners. In de coöperaties wordt kennis gedeeld, worden gezamenlijke investeringen gepleegd, wordt duurzame energie opgewekt, worden energiebesparende maatregelen gedeeld en geïmplementeerd en de coöperatieven functioneren als overlegpartner met energieleveranciers en de overheid.

- een eveneens sterke groei van het aantal zorgcoöperaties en burgerinitiatieven binnen het zorg- en welzijnsdomein. Ook op deze plekken bundelen bewoners kennis,

investeringsvermogen en organisatiekracht. Het gaat vaak om meer dan alleen een koffie-uurtje, een klussendienst of het matchen van vraag en aanbod. Diverse coöperaties zijn bezig met het gezamenlijk aanbesteden van diensten zoals huishoudelijke hulp. Door bundeling van de krachten zijn ze in staat om hoge kwaliteit van dienstverleners af te dwingen tegen relatief beperkte kosten. Er gaan nu zelfs geluiden op van coöperaties die willen investeren in vastgoed: het realiseren van zorgwoningen in eigen beheer.

- een langzame verschuiving van openbaar onderhoudstaken naar ondernemers- en burgercollectieven. De ondernemers nemen veelal het voortouw. Zoals de ondernemers op de Grote Polder in Zoeterwoude die de verantwoordelijkheid voor het terreinbeheer dragen bekostigd uit eigen middelen en het publieke onderhoudsbudget. In sommige wijken wordt dit voorbeeld gevolgd, zoals het experiment voor zelfbeheer in Almeerse wijk Hoekwierde.

- de opkomst van het aantal buurtpreventiegroepen in diverse wijken, die zowel digitaal (Whatsapp groepen) als zichtbaar op straat te werk gaan (bijvoorbeeld buurtvaders die op ‘stapavonden’ dronken en/of baldadige jongeren aanspreken). Vaak is er sprake van nauw contact met de wijkagent. Signalen over onveilige situaties in het verkeer of de openbare ruimte kunnen eveneens makkelijk worden teruggekoppeld. In Wassenaar wordt ook vanuit private zijde geïnvesteerd in collectieve beveiliging van de wijken

- op het gebied van voedsel en afval ontstaan ook diverse initiatieven. Zoals de repaircafés die op verschillende plekken opduiken, waar bewoners spullen samen repareren en hergebruiken. Of de door burgers onderhouden pluk- en moestuinen en vormen van stadslandbouw.

Of we in al deze gevallen kunnen spreken over burgerparticipatie is nog maar de vraag. We blikken daar in de slotreflectie van dit profiel nog eens kritisch op terug.

Wat we hier al kunnen concluderen is dat de overgang naar meer maatschappelijk initiatief andere eisen stelt aan de overheid. In plaats van sturend en uitvoerend op te treden wordt steeds vaker een ondersteunende rol van de gemeente verwacht. Het bijstaan van bewoners op de achtergrond met middelen, capaciteit en organiserend vermogen, en gezamenlijke monitoring van de kwaliteit van de uitvoering. Of simpelweg door de ruimte te bieden aan bewoners om zelfstandig aan de slag te gaan door zo regelvrij mogelijk te werken. Het is daarmee niet een kwestie van publieke taken afschuiven op burgers, organisaties en bedrijven. De overheid wordt gevraagd een actieve rol te nemen in de begeleiding en coördinatie van maatschappelijke initiatieven. Het zou zomaar eens kunnen dat overheden het zelfs drukker gaan krijgen dan nu het geval is. Dat is ook prima gezien de hogere kwaliteit die daar tegenover staat.

Wassenaar heeft veel ingrediënten om op dit punt een belangrijke slag te maken: een zelfredzame hoogopgeleide populatie, een flink aantal buurt- en wijkverenigingen, een aantal sportverenigingen met een brede kijk op de plek in de lokale gemeenschap, een lokaal georganiseerde vrijwilligersbank, lokaal gewortelde natuur- en milieuverenigingen en een gemeentebestuur dat open staat voor burgerinitiatieven. Er valt veel voor te zeggen om van Wassenaar een proeftuin voor burgerlijk zelfinitiatief te maken.

Overwegingen

Vertaald naar de Wassenaarse situatie zouden de volgende voorstellen in overweging kunnen worden genomen.

- Alle bewonerscollectieven kunnen op aanvraag de beschikking krijgen over een vorm van professionele capaciteit waarover zij zelfstandig de regie voeren. Dit helpt de bewoners om initiatieven te ontplooien, een eigen agenda te voeren en de organisatiekracht te versterken.

- De overheid kiest nadrukkelijk om te investeren in de bewonerscollectieven (Vrienden van Wassenaar, wijkverenigingen en per thema georganiseerde collectieven) als stakeholders. Het heeft geen zin om je goed te organiseren en regie te nemen, wanneer de overheid buiten het overleg met de voornaamste stakeholders om toch weer op zoek zou gaan naar bewonersgeluiden

- De meeste beweging in Wassenaar doet zich voor rondom het thema ‘groen’, vandaar dat een logisch startpunt van maatschappelijk initiatief een pilot groenbeheer zou zijn. Bewonersorganisaties en gemeente verkennen de mogelijkheden hiertoe.

5.2 Internationalisering en verwelkoming

Wassenaar heeft een traditie als het aankomt op het huisvesten van bewoners met een buitenlandse afkomst. Het dorp staat in de blijvende belangstelling van vooral Engelstalige expats op zoek naar een woonplek in de Randstad. Wassenaar heeft de nieuwkomers ook nodig. Zonder hen wordt het draagvlak voor voorzieningen en het lokale investeringsvermogen een stuk kleiner. We gaven al aan dat de unieke positie van Wassenaar veel te maken heeft met aanbod aan (internationale) voorzieningen, de korte afstand tot de stad en de natuurrijke omgeving. Maar dat is niet het enige. Een open en verwelkomende houding zijn minstens zo belangrijke factoren. We zien het aan de concurrentiestrijd die zich tussen steden (zowel nationaal als internationaal) ontspint om de hoogopgeleide kenniswerkers. De stad met de meest open houding, die de beste kansen op participatie biedt, haar voorzieningen op een rijtje heeft en waarde hecht aan het internationale klimaat weet het meeste succes te boeken.

De markt van expats kan worden bewerkt. Dat is eerder gebeurd in Wassenaar door de ‘American School’ van Den Haag naar het dorp toe te halen. Het profiel van Wassenaar als expat-community is

ermee versterkt. Maar ook door de nieuwkomers aan te spreken en welkom te heten in het Engels. We zagen eerder al dat daar in Wassenaar op wordt ingespeeld. Publieke diensten worden tweetalig aangeboden, het winkelpersoneel spreekt goed Engels en er zijn Engelstalige pagina's te vinden in de lokale krant. Het Wassenaarse welkomstbeleid lijkt dus redelijk op orde.

We kunnen daar drie kanttekeningen bij maken.

1. Het gaat voornamelijk om aanbodsgerichte informatie; waar zijn de voorzieningen, waar kan ik terecht met vragen, hoe zit het met belastingafdracht, etcetera. Belangrijk, maar het doet geen appèl op de nieuwkomers om zelf iets bij te dragen aan de gemeenschap. We zien dat steeds meer expat-hotspots nieuwkomers aansporen om lokaal actief te worden, of in ieder geval laten merken dat hun inbreng meer dan welkom is.

2. De aangeboden informatie is gericht aan de expats die al in Wassenaar wonen, of zeker zijn van hun besluit er te gaan wonen. Er is kortom geen sprake van actieve werving, en dat kan in de toekomst wel nodig blijken te zijn. Amstelveen, die andere expat-community in Nederland, werft actief door onder meer uitvoerige informatie aan te bieden over het lokale woon- en leefklimaat (in het Engels, Chinees en Japans).

3. De Chinese en Indiase expats zijn mondiaal en nationaal aan een opmars bezig. In onder meer Amsterdam, Amstelveen, Eindhoven, Delft en Groningen bereiden ze zich al voor om hen een warm welkom te heten. Wassenaar zou in haar informatievoorziening nadrukkelijker rekening kunnen houden met deze nieuwe groepen expats.

Het aantal expats dat zich – al dan niet tijdelijk – in Nederland vestigt groeit. In Wassenaar is het de laatste jaren stabiel gebleven. In Amstelveen stijgt het aantal jaarlijks. Nu heeft dat natuurlijk te maken met de vestigingsmogelijkheden, er zijn weinig extra woningen in Wassenaar erbij gekomen in tegenstelling tot bijvoorbeeld Amstelveen. Toch laat het zien dat de Wassenaarse positie als expat-community niet vanzelfsprekend is.

Overwegingen

- Organiseren van een actieve verwelkoming van expats én Nederlandse nieuwkomers door bewoners en overheid, daarbij nadrukkelijk ook verwijzend naar de mogelijkheden om te participeren in de lokale gemeenschap

- Het imago van Wassenaar als expat hotspot versterken en uitdragen via de daarvoor beschikbare kanalen: het expatbureau in Den Haag, eventueel aanwezige expatnetwerken in het dorp, de American School, de internationale bedrijven, etc. Daarbij bijzondere aandacht reserveren voor de in opkomst zijnde Chinese en Indiase expats

5.3 Klimaatneutraliteit, circulaire economie en vergroening

Wassenaar heeft in haar structuurvisie ‘Landgoed aan Zee’ de ambitie gesteld om de groenste gemeente van Nederland te worden. Het dorp wil haar status als groene parel in de Randstad behouden en versterken. Een schoon duinweidegebied, een gezonde bomenpopulatie, verbinding van het privaat groen (tuinen) met het publieke, een open weids landschap en extensief toeristisch gebruik van het groen. Beheer en onderhoud van de lokale flora en fauna kan bovendien een motor van bewonersparticipatie worden. Pilots voor zelfbeheer door bewoners zullen door de gemeente worden gestimuleerd en ondersteund.

Nu is het begrip ‘groen’ aan verandering onderhevig. De groenste gemeente van de toekomst zal zich met meer moeten bezig houden dan alleen behoud en versterking van het landschapsgroen. De mondiale klimaatdoelstellingen vastgelegd in het Parijsakkoord beginnen langzaam op lokaal niveau door te sijpelen. Overal in het land bereiden overheden, bedrijven, organisaties en bewonerscollectieven zich voor op de nieuwe grote uitdagingen van onze tijd. Twee begrippen beginnen daarbij steeds meer centraal te staan.

- Energie- en klimaatneutraliteit. Mondiaal wordt gestreefd naar een beperking van het broeikasgas tot 95 procent ten opzichte van 1990. Onze afhankelijkheid van vervuilende, fossiele energiebronnen (kolen, olie en gas) zal sterk moeten worden beperkt, en er zal meer ruimte komen voor schone manieren van energieopwekking (zon, wind, waterkracht, bio-energie en aardwarmte).

- Circulaire economie, het zorgvuldiger en efficiënter omgaan met de beschikbare grondstoffen. Landelijk wordt gestreefd om het hergebruik van materialen en producten dusdanig te verhogen dat er in 2050 geen sprake meer is van restafval. Dat moet onder meer lukken door bij het ontwerp van producten al stil te staan voor mogelijk hergebruik van de onderdelen. Daarnaast wordt ingezet op efficiëntere afvalscheiding, deelgebruik van goederen, repareermogelijkheden en recycling.

Beide ontwikkelingen gaan hand in hand met een toenemende mate van burgerparticipatie getuige het toenemend aantal energiecollectieven, repaircafés en afvalscheidingsinitiatieven.

De politiek kan wispelturig zijn maar in dit geval lijkt er sprake te zijn van een onstuitbare trend. De reacties op het Amerikaanse terugtrekkingsbesluit spreken boekdelen, zelfs oliegiganten blijven vierkant achter de gemaakte afspraken in Parijs staan. De vraag is daarmee niet of, maar op welke wijze de klimaat- en grondstoffentransitie zal plaatsvinden. Het algemene voorkeursmodel is dat de veranderingen lokaal en op eigen initiatief plaats gaan vinden. Mondiaal en landelijk zullen er echter dwangmaatregelen achter

de hand worden gehouden indien het niet snel genoeg gaat.

In de Wassenaarse structuurvisie wordt aan beide ontwikkelingen aandacht besteed.

- Er wordt gestreefd naar een beperking van de afvalstromen door omgekeerd in te gaan zamelen. Plastic, papier, metalen en drinkpakken worden opgehaald en restafval moeten bewoners zelf gaan wegbrengen. Inzet is om in 2020 driekwart van het afval te scheiden – momenteel is het scheidingspercentage 50%.

- De overstap naar meer groene energie en duurzame opwekking wordt als lastig ervaren. Voor windmolens en zonneweides is geen plek. Investeringen in zonnepanelen worden slechts beperkt aangemoedigd, en in diverse gevallen ontmoedigd, ter bescherming van de monumentale status van het dorp. Het dorp wil zich specialiseren in andere vormen van duurzame energie.

Het palet aan mogelijkheden voor duurzame energieopwekking is beperkt. Natuurlijk kunnen er nog slagen worden gemaakt in de isolatie van woningen en het spaarzamer omgaan met energie in huis. Maar er is meer nodig om in de buurt te komen van de mondiale en landelijke doelstellingen. Met het wegstrepen van zonne- en windenergie blijven de volgende opties over voor het werken aan klimaatneutraliteit in Wassenaar.

1. Om te beginnen is dat het gebruik van aardwarmte door middel van warmte-koude-opslag installaties, waarbij grondwater wordt opgepompt en afwisselend wordt gebruik om vastgoed te koelen (zomer) of te verwarmen (winter). Op individueel gaat om relatief grote investeringen met een lange terugverdientijd, maar er zijn opties om dat op collectief niveau sterk te reduceren.

2. Een tweede – daarmee samenhangende - optie is om aansluiting te vinden bij de plannen voor een Zuid-Hollandse ‘warmterotonde’ waarbij restwarmte uit de Rotterdamse haven met een buis gekoppeld aan energiebehoeftes in de stad en industriële complexen elders. De eerste plannen zijn er al. Per 2019 wordt de Rotterdamse restwarmte met een 43 kilometerlange pijplijn naar de Heineken brouwerij en het Leidse warmtenet getransporteerd. Het systeem wordt zo ingericht dat warmtevragers en –leveranciers in de omgeving aan kunnen sluiten op de bestaande lijnen.

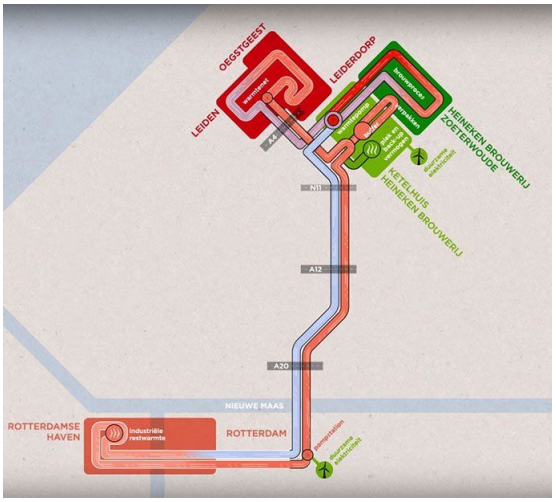

3. Een ‘dark horse’ is de mogelijkheid om getijde-energie op te wekken aan de kust. Op mondiaal niveau zijn er veel toepassingen in ontwikkeling, in Nederland staat het nog in de kinderschoenen. Er worden momenteel pilots uitgevoerd in Texel en aan de Oosterscheldekering in Zeeland.

De drie mogelijkheden hebben één overeenkomst, namelijk dat het een zekere mate van organisatie zal vragen onder bewoners, bedrijven, organisaties en overheid. Geen van de partijen zal het alleen kunnen, maar in gezamenlijkheid is er veel mogelijk.

Overwegingen

Concreet zouden de volgende acties kunnen worden ondernomen.

- Overheid en bewonersorganisaties verkennen de mogelijkheden om Wassenaar aan te sluiten bij de Zuid-Hollandse warmterotonde

- Tevens wordt een gezamenlijk businessproposal uitgewerkt op het gebied van warmte-koude-opslag waarmee de interesse van investeerders kan worden verkregen

5.4 Vergrijzing

Wassenaar heeft in de afgelopen jaren de kunst verstaan om de vergrijzing van het dorp om te buigen tot een kwaliteit die een zelfstandige dynamiek met zich meebrengt. Er is blijvend geïnvesteerd in het woningenbestand, er is een hoge mate van vrijwillige inzet en de dorpseconomie weet de gepensioneerde consument goed te bedienen. Bovenal hebben we kunnen zien dat het gebruik van zorgvoorzieningen in het dorp laag is ten opzichte van veel andere gemeenten. De Wassenaarse populatie bereddert zichzelf grotendeels.
Dat is echter geen reden om nu achterover te leunen. Wassenaar gaat verder vergrijzen en bovendien neemt de gemiddelde leeftijd van de ouderen alleen maar toe. We gaan er daarbij van uit dat de meesten zelfstandig thuis willen blijven wonen wanneer dat nog enigszins mogelijk is.

In gesprek met professionals en bewoners komen de volgende signaleringen aan het licht.

- De druk op mantelzorgers en vrijwilligers in de zorg neemt hand over hand toe. Dat is een landelijke trend maar in Wassenaar kan zich dat versterkt voor gaan doen. De kinderen/ familieleden van veel ouderen wonen ver weg waardoor mantelzorg lastig wordt of op de schouders van enkelen terecht komt.

- Er zijn signalen dat de eenzaamheid onder ouderen in Wassenaar vrij fors is. Zeker onder bewoners van zeer hoge leeftijd (80+) en in de rustige villabuurten aan de zuidzijde van het dorp. Het netwerk van deze bewoners is langzaam weggevallen of was al bij aanvang van de pensioengerechtigde leeftijd erg klein.

- Het aantal dementerende ouderen dat nog zelfstandig thuis woont, neemt toe. Zeker in het beginstadium van deze en andere ziektebeelden is het een lastige afweging voor familieleden en professionals tot welk punt langer thuis wonen nog realistisch is.

- De politie merkt dat in de wijken met een sterke samenhang (Kerkehout en Oostdorp) meer onderlinge hulp plaatsvindt, ook richting ouderen.

- Hoewel de vergrijzing doorzet heeft dit nog geen consequenties gehad voor enkele klassieke voorzieningen voor ouderen zoals de bezorging van warme maaltijden. Het blijkt zelfs dat het gebruik ervan de afgelopen jaren is afgenomen.

- Ouderen wonend in grote gezinswoningen zijn niet altijd meer in staat om het nodige fysieke onderhoud te plegen

Wassenaar moet in staat kunnen zijn om deze vergrijzingsopgaven het hoofd te bieden. De eerste voorbeelden waarbij bewoners gezamenlijk een verantwoordelijkheid willen dragen zoemen al rond, zoals het idee om buurtverenigingen toe te rusten met een sociaal consulent die op huisbezoek gaat bij oudere leden met gezondheidsbeperkingen.

De vergrijzing wordt in beleidsdenken vaak gelijk gesteld aan het organiseren van de toekomstige zorgopgave. Dat is echter maar één zijde van de medaille. De vergrijzing van een populatie heeft niet enkel effect op het aantal (en soort) zorgvragen, het doet veel meer met een gemeenschap. Zoals een verschuiving van de economische activiteiten: meer wellness, hoger bezoek van cultuuruitingen en behoefte aan specialistische producten (orthopedisch schoeisel, gehoorapparaten, brillen, etc.). In onder meer Zuid-Limburg hebben ze dat goed begrepen. Daar is het begrip ‘zilveren economie’ in zwang geraakt. De vergrijzing van de streek biedt – naast een hoger zorggebruik – ook kansen waarop men anticipeert. Daarbij wordt voornamelijk ingezet op het versterken van de bezoekerseconomie (eveneens gericht op de consumptieve uitgaven van de eigen bewoners). Dat betekent een hoge kwaliteit aan (dag)horeca, veel cultuur en een grote diversiteit aan speciaalzaken met hoogstaande producten. In Wassenaar lijkt die omslag deels al te zijn gemaakt. Maar ook hier blijven er uitdagingen. Zo kan worden nagedacht hoe de grote stroom aan bezoekers van het nieuwe museum Voorlinden kan worden verleid een bezoekje te brengen aan het Wassenaarse centrum.

5.5 Woningmarkt

We zagen eerder dat er veel van en naar Wassenaar wordt verhuisd. Ondanks het hoge aantal feitelijke verhuizingen constateren professionals en bewoners dat de woningmarkt in Wassenaar lang niet alle groepen weet te bedienen. Dan gaat het vooral om de mogelijkheid voor twee groepen bewoners om binnen de gemeentegrenzen te verhuizen:

- (jonge) starters op de woningmarkt met een bescheiden tot modaal inkomen

- ouderen wonend in (grote) gezinswoningen die graag kleiner zouden willen wonen

Dat lijkt veel te maken te hebben met de vrij eenzijdige samenstelling van de woningbouw in Wassenaar. Gezinswoningen zijn er ruim voldoende. Maar aan kleinschalige woonruimte (appartementen) in het modale prijssegment (huurprijs 700 tot 1.000, koopprijzen tot circa 250.000) ontbreekt het.
Er worden diverse inspanningen geleverd om het woningmarktprobleem op te lossen. Zoals koopgarantleningen die bewoners in staat stelt een woning tegen een schappelijke prijs te kopen, met de garantie op toekomstige verkoop. Er zitten echter nog veel haken en ogen aan de woningmarktsituatie die een snelle oplossing van het ervaren probleem bemoeilijken:

- Veel plek voor uitbreiding is er niet. De kern is aardig volgebouwd, daarbuiten is de grond veelal in privaat eigendom. Wassenaar heeft tevens laten vastleggen dat aan de randen niet meer gebouwd zal worden.

- Wassenaar houdt vast aan het rustige dorpskarakter. Dat heeft als keerzijde dat hoogbouw – de snelste manier om de eenzijdige samenstelling van de woningmarkt te doorbreken - een lastige zaak is.

- Vanuit de regio is er een zekere druk om Wassenaar te behouden als ‘exclusief woonmilieu’ voor de welgestelde stedelingen en expats

- Veel ouderen hebben in de huidige situatie zeer lage woonkosten. Ouderen in sociale huurwoningen wonen dermate lang op dezelfde plek dat ze nog ‘oude huurprijzen’ betalen, waar de ouderen in koopwoningen de hypotheek grotendeels al hebben afbetaald (en dus bijna ‘gratis wonen’). Verhuizen betekent voor hen vaak kleiner wonen voor meer geld.

Inbreiding en het gebruik van leegstaande panden voor (al dan niet tijdelijke) bewoning lijkt vooralsnog de meest voor de hand liggende optie te zijn om het ervaren gat in de woningmarkt te bestrijden. Ook dat zal een kwestie zijn van de ‘lange adem’ en het nodige doorzettingsvermogen gezien voorgaande punten.

Daar komt nog bij dat het in de woonwijken van Wassenaar om meer gaat dan alleen ‘wonen’. We zagen al dat het dorp beschikt over een ondernemende populatie die veelal vanuit huis een eigen bedrijf runt. En naar alle verwachtingen zal dat aantal thuiswerkende ondernemers in de komende jaren eerder gaan toenemen dan afnemen. De aloude ruimtelijke scheiding tussen wonen (in de wijken) en werken (op de bedrijventerreinen) wordt daarmee steeds diffuser. Wassenaar zal zich moeten voorbereiden op een toekomst waarin meer gewerkt wordt in de wijken.

Dat brengt weer nieuwe vraagstukken met zich mee zoals de behoefte aan daghoreca (voor zakelijke afspraken en als lunchplek), ruimtelijke mogelijkheden om thuis werkruimte in te richten (kantoor, praktijk aan huis, werkplaats, horeca), een grote parkeerdruk, meer verkeersbewegingen in de wijk en een toename van pakket- en bezorgdiensten. Helemaal afzijdig van deze trend kan het dorp zich niet houden. De opmars van de ondernemer aan huis is vrijwel onstuitbaar, ook wanneer er niets wordt gedaan zullen er handhavingsvragen komen.

6. Slotreflectie

Voorgaande tour d'horizon over Wassenaar met een blik op het verleden, het heden en de toekomst leent zich niet direct tot een actieprogramma of gezamenlijke agenda. Daar is ook niet om gevraagd door betrokkenen. Wel is ons de vraag gesteld om te komen tot een aantal 'strategische luiken' gericht op de toekomst. Een overzicht van de keuzes waar 'civil society' en gemeente zich achter zouden kunnen scharen. Een interessante vervolgvraag, maar wel één die in wezen weer nieuwe acties veronderstelt. Strategische keuzes voor de toekomst dienen geen bureau product te zijn maar komen tot stand in interactie met betrokken partners. Dat betekent weer in gesprek, het spiegelen van de uitdagingen uit dit profiel aan de (ervaren) verantwoordelijkheden van partijen, het vergelijken met andere regio's en het verkennen van de implicaties van bepaalde keuzes. Voor dit profiel zou dat te ver voeren maar het zou een mooi vervolg kunnen betekenen van dit dorpsprofiel.

We zouden in plaats daarvan willen afsluiten met een reflectie op wat één van de hoofdmotieven is die achter dit dorpsprofiel schuil gaat: burgerparticipatie.

Dit dorpsprofiel is tot stand gekomen mede vanwege de wens van de Gemeente Wassenaar om de basis te versterken voor burgerparticipatie in het gemeentelijk beleid. Wassenaar is niet de enige gemeente: participatie staat alom hoog op de agenda, van de troonrede tot aan collegeakkoorden. En overal gaat het moeizaam. Er verschijnen talloze nieuwsbrieven met succesverhalen, maar bij lezing blijken dat steeds incidenten te zijn: mooie voorbeelden. Daar is niets mis mee, maar een nieuwe bestuurscultuur is het niet. Laten we in deze paragraaf de moeilijkheid van dat begrip 'participatie' eens onderzoeken. Eerst vanuit een algemeen-landelijk beeld, daarna iets meer specifiek voor Wassenaar.

6.1 Wat participatie niet en wel is

Om te beginnen: er is een definitie probleem. Het word 'participatie' wordt snel genoeg in de mond genomen, maar wat is het? Eerst maar eens wat het **niet** is:

- Participatie is geen inspraak. Inspraak is in de Nederlandse bestuurstraditie terecht gekomen als erfenis van de jaren zestig. Het gevoelen was toen dat er een machtige en paternalistische overheid was. Burgers moesten worden toegerust met rechten om die macht te bevragen en te beteugelen. Er is een politieke partij die van die nieuwe verhouding tussen burger en overheid z'n waarmerk maakte (en in de naam nog steeds herinnert aan de jaren zestig). In het Nederlandse bestuursrecht is intussen een uitgebreid stelsel vastgelegd van informatierecht, openbaarheid van bestuur, inspraak, beroep en bezwaar en rechterlijke toetsing. De kritiek

van dit moment is niet dat dat stelsel nog verder uitvergroot moet worden. De kritiek is veel meer dat de overheid vleugellam geworden is. Dat heeft ook te maken met de reusachtige verandering van de Nederlandse samenleving sinds de jaren zestig. Nederland was toen nog een vrij laag opgeleide samenleving van burgers die hun belangen en voorkeuren voor een groot deel in collectief verband formuleerden. Vakbonden, verenigingen, kerken en andere collectieven droegen de samenleving. Intussen is het land hoogopgeleid en geïndividualiseerd. De inspraak en de gang naar de rechter – ooit bedoeld om de burger te beschermen – is nu vaak een instrument in handen van 'de burger met een grote mond', het NIMBY-motief. Het nieuwe woord 'participatie' is geen verlenging van de inspraak. Het is iets anders.

- Participatie is ook geen taakverdeling tussen overheid en burgers. Het begrip is populair geworden in het overheidsjargon precies in de tijd dat de grenzen van de overheidsmacht – ook financieel - in zicht zijn gekomen. 'De overheid kan het niet meer alleen, dus moet de burger bijspringen'. Deze misvatting leidt tot een alles-of-niets benadering. Zo staat de overheid in het kader van burgerparticipatie het onderhoud van een groengebied af aan een buurtcollectief, met inzet van een bruidsschat. Dat gaat een tijd goed, maar na vertrek van de enthousiaste initiatiefnemers loopt het project vast en moet de overheid het weer op zich nemen. Om twee redenen wordt 'participatie' verkeerd begrepen wanneer het om een herverdeling van taken tussen overheid en burger zou gaan. In de eerste plaats zou de roep om participatie ook bestaan wanneer de overheid zich nog steeds financieel en operationeel onbeperkt met de samenleving kon bemoeien; we hebben een hoogopgeleide samenleving met een hoge mate van zelfstandigheid, de burgers eisen hun ruimte op. In de tweede plaats is de tegenstelling tussen burger en overheid principieel vals. De overheid is van de burger. Participatie gaat niet over scheiding van taken, maar over samenwerking.

Participatie lijkt vooral de kant van co-creatie op te gaan: samenwerking en dialoog. De overheid stelt middelen en kennis beschikbaar aan de burgers, zodat zij zelf hun plannen kunnen maken. Een goed voorbeeld daarvan is de komst van de Omgevingswet. Deze wet schept de mogelijkheid om geld en kennis beschikbaar te stellen aan een buurt of wijk zodat zij zelf hun 'omgevingsvisie' kunnen maken (de opvolger van het bestemmingsplan). Als dat er ligt, gaat de overheid alsnog de wettelijk voorgeschreven procedures doorlopen. Dat lijkt dubbel werk, maar dat zal in de praktijk meevallen. Door de co-creatie zijn de dossierkracht en de legitimatie dermate toegenomen, dat inspraak- en beroepsprocedures niet veel kans meer maken.

6.2 De veelkoppige overheid

Zo beschreven, is het nog wel helder. Maar de praktijk is weerbarstig. Er zitten in een overheidsorganisatie verscheidene historische lagen gebouwd. we noemen er drie (maar we hadden er evengoed vijf of zes kunnen onderscheiden):

- De regenteske overheid uit de jaren vijftig en zestig, met een deftige bestuurscultuur, een grote afstand tussen burger en bestuur, een grote mate van planning en een grote mate van verantwoordelijkheidsneming door de overheid voor alles wat er gebeurt (zoals het Amerikaanse Newsweek een keer over Nederland zei: een 'daddy knows best democracy')

- De individugerichte overheid van de jaren zeventig en later. De burger krijgt bescherming tegen de almacht van de overheid, door recht op inspraak en bezwaar. De centrale planning in

naam van het algemeen belang verdwijnt naar de achtergrond, de inspanning is nu meer gericht op het tevreden stellen van de burger. de burger wordt ook consument van overheidsdiensten. Dat kan doorschieten, tot het moment dat de consument een zeurpiet wordt en over elk stukje zwerfvuil klaagt en zijn recht op inspraak als hindermacht gebruikt

- De participatie-overheid van nu, waarbij de tegenstelling tussen overheid en burger verdwijnt en er gezamenlijk gewerkt wordt aan maatschappelijke vraagstukken.

Het probleem is dat met het uitroepen van de 'participatie-overheid' die andere historische beelden niet verdwenen zijn. Die zijn er ook nog steeds, al worden ze niet meer benoemd in de troonrede. Ze zijn vastgelegd in de bestuurscultuur en ook in de personen die een overheidsorganisatie uitmaken. Er zijn regenteske ambtenaren die hun eigen planbeeld belangrijker vinden dan de ideeën van de burgers. Er zijn ambtenaren met een bijna-commercieel dienstverlenende attitude die amper een eigen koers hebben, maar wel onmiddellijk in actie komen bij een klacht over losse stoeptegels. En er zijn ambtenaren die zorgvuldig op zoek zijn naar constructieve partners om een proces van co-creatie in te gaan.

6.3 De veelvragende burger

Aan de kant van de burger is de situatie spiegelbeeldig. De ene burger wil een overheid die strak plant (denk aan een projectontwikkelaar), de andere burger wil gewoon snel bediend worden en de derde wil vooral goed gehoord worden. Om het nog ingewikkelder te maken kunnen alledrie identiteiten ook in dezelfde persoon voorkomen. De identiteiten zijn ook allemaal in wetgeving verankerd. Een proces van co-creatie kan, bijvoorbeeld, leiden tot een prachtig en breed gedragen wijkontwikkelingsplan, helemaal conform de nieuwe Omgevingswet. Maar de Algemene Wet Bestuursrecht - een soort grondwet voor het openbaar bestuur - blijft intussen de grondslag bieden voor inspraak- en bezwaarprocedures van individuele belanghebbenden. Het is allemaal niet rechtlijnig en consistent. Niet voor niets krijgt de bestuursrechtspraak het steeds drukker.

Een kleine voorspelling: de huidige populariteit van het begrip participatie gaat zeker tot resultaten leiden, maar die resultaten zullen beperkt blijven tot lokale voorbeelden en niet leiden tot een heel andere overheid. De overheid als geheel en de relaties van de overheid met de burgers zijn sinds de jaren zestig steeds pluriformer en gelaagder geworden en dat proces zal doorgaan. Participatie betekent dat er nog een laag bijkomt.

Dat is geen reden om het participatiebegrip niet serieus te nemen. Integendeel: het is een mooie en eigentijdse uitdrukking van de regie van bewoners over hun eigen omgeving.

Laten we nu iets specifieker naar Wassenaar kijken.

6.4 Het 'Wassenaars model'

Het dorpsprofiel dat voor u ligt, is zelf een product van een participatieproces: er is zeer actief aan bijgedragen door de stakeholders in Wassenaar.
Nu is interactie met stakeholders een vast onderdeel van de methodiek om tot een profiel te komen, ook in de vergelijkbare producties van de afgelopen jaren in Voorschoten en Leiden. Er was echter wel een verschil tussen Wassenaar en 'de anderen'. Bij 'de anderen' werd vaak de vraag gesteld wat het

vervolg zou worden op het buurt- of dorpsprofiel: er bleek een behoefte om na een gezamenlijk opgeleverde visie ook een gezamenlijk actieplan door te nemen. Onder de Wassenaarse ‘stakeholders’- en dan met name onder de verenigingen – was dat anders. Daar was de reactie meer van: ‘mooi dat we deze gedeelde kennis hebben, we weten waar we aan toe zijn, we kunnen nu zelf weer verder en het gesprek in onze eigen kring aangaan’.

Deze twee reacties geven het verschil in perspectief aardig aan. Ook in Leiden was het doel van de buurtprofielen om de ‘civil society’ in de wijken ‘in positie’ te brengen. De lokale overheid stond en staat zeer achter dat doel, maar Leiden heeft nog steeds een sterke ‘statelijke’ traditie. Ook nu de stad bevolkt wordt door hoogopgeleide en economisch zelfstandige personen, is de neiging nog groot om naar de overheid te kijken. een voorbeeld is het initiatief voor het Singelpark, een groene route langs het tracé van de voormalige stadswallen. Het plan is als suggestie vanuit het particulier initiatief gekomen en bewoners praten in groepen mee over details van het ontwerp. Maar de uitvoering en financiering wordt bijna geheel aan de gemeente overgelaten.

In Wassenaar lijkt dat anders te gaan. Daar is de ‘civil society’- zeker het verenigingsaandeel daarin – gewend om zijn eigen boontjes te doppen. Participatie of burgerlijk zelfbestuur spreken er vanzelf. De vraag is niet naar een gezamenlijk plan, maar alleen naar toerusting met kennis en inzicht. Illustratief was de opmerking dat er in Wassenaar statushouders wonen waar het niet goed mee gaat. Er werd bedankt voor de informatie, maar de observatie had niet aan de gemeente gericht moeten zijn. Het is aan de verenigingen om het probleem op te pakken. We hebben het ‘Wassenaars Model’ elders in dit profiel wel met de bestuurscultuur in sommige delen van de Verenigde Staten vergeleken. Daar zijn streken die zich vergaand zelf besturen. Er zijn gebieden met evenveel of meer inwoners als Wassenaar en een ‘town hall’ waar nog geen 15 mensen werken. Het overgrote deel van de werkzaamheden is ondergebracht in buurtmaatschappijen, ‘business improvement districts’, corporaties en andere door burgers en ondernemers zelf aangestuurde organisaties. De overheid knoopt nog wat touwtjes aan elkaar. Zo ver is het in Wassenaar natuurlijk niet, maar het Wassenaars Model is wel bijzonder.

6.5 Inspelen op de Wassenaarse kwaliteit

Hoe kan de gemeente nog beter inspelen op de Wassenaarse kwaliteit van zelfsturing?
We komen vanuit de huidige praktijk in Wassenaar met vier aanbevelingen.

Ten eerste: voedt het participatieproces met kennis. Het voorliggende profiel is een typisch kennisproduct. De respons van de maatschappelijke instellingen was veelzeggend: belangstellend, meedenken, vragen om informatie en opties, maar niet om conclusies en actieplannen. Die wilden ze zelf wel trekken. We noemden hierboven het voorbeeld van het Leidse Singelpark: talloze inwoners praten mee, maar als het op actie aankomt, zijn alle ogen toch weer gericht op kwatta, de gemeente. Zo is het in Wassenaar niet. Naar de gemeente wordt gekeken als bron van kennis. Dat is niet een pleidooi om elk jaar maar weer met een nieuw dorpsprofiel te komen. Het is wel een aanbeveling om periodiek deelonderwerpen te agenderen: mobiliteitscijfers, armoede, migranten, de expat gemeenschap, het ondernemerschap, de energietransitie, enzovoort. Dat agenderen kan met korte schriftelijke informatie, maar zeker ook met ‘townmeetings’. Als het klopt dat Wassenaar trekjes heeft van de Amerikaanse lokale democratie, dan past daar ook de ‘meeting culture’ bij: burgers die op grond van goede informatie de staat van hun dorp doornemen.

Ten tweede: maak tijdig enkele spelregels van de participatie duidelijk. Daarbij kan aansluiting worden gezocht bij de reeds bestaande lokale omstandigheden. Die omstandigheden worden bepaald door een sterk verenigingsleven in sport, wijken en cultuur. Een vereniging is voor een gemeente in beginsel een goede samenwerkingspartner. Een vereniging is democratisch georiënteerd, heeft een eigen verantwoordelijkheid en eigen regels en is niet-vrijblijvend. Je kunt er goede afspraken mee maken. De verenigingsvorm benadert goed het reeds genoemde begrip 'burgerlijk zelfbestuur'. Er is al sprake van een georganiseerde verantwoordelijkheid. De verenigingen in Wassenaar hebben aangegeven dat zij niet alleen op hun eigen sectorale belang (sport of wijk) aanspreekbaar zijn, maar ook op belangen als armoedebestrijding, vluchtelingen, duurzaamheid en andere zaken. Via de bestaande verenigingen kan wellicht al een veelheid van thema's worden aangeboord. De voordelen van samenwerken met verenigingen zijn evident: de gemeente heeft te maken met een groep mensen die reeds georganiseerd zijn, gewend zijn aan een democratische cultuur en aan zelfwerkzaamheid en ook gewend zijn om iets verder te kijken dan de waan van de dag.

Ontspoorde participatie

Een voorbeeld van een enigszins ontspoord oparticipatiegtrarject is afkomstig uit Leiden. De gemeente Leiden heeft een aantal jaren geleden plannen gemaakt en geaccordeerd over de herinrichting van het stationsgebied, in 2017 is een onderdeel daarvan – de locatie van het busstation – als discussiestuk boven komen drijven. De casus blijkt tot de verbeelding te spreken: er staan allerlei groepen op met een eigen mening.

Om al die geluiden te kanaliseren, besluit de gemeente om een 'participatieproces' in te richten, zodat iedereen gehoord wordt en kan mee-ontwerpen. Maar de gang van zaken leidt tot een kakofonie. Individuele belangen, individuele visies, collectieve belangen en visies, ambities van beroepsgroepen, meningen van buitenstaanders, meningen van nauw betrokkenen, onderzoeksresultaten, proefballonnen, geagiteerde publieksmeetings, overleg in klein comité - het loopt allemaal door elkaar.

De discussie begint steeds weer opnieuw. In september 2017 heeft het College van B&W het participatieproces voortijdig afgeblazen. Om de rust te herstellen en langere onduidelijkheid te voorkomen is gekozen voor de status quo.

Vasthouden aan het samenwerken met verenigingen en allianties vergt enige stevigheid van het bestuur. Er zijn veel voorbeelden waarin een gemeente plannen maakt met en appelleert op de verantwoordelijkheid van verenigingen van bewoners en bedrijven, maar als het er op aan komt die verantwoordelijkheid weer opzij schuift en begint te communiceren via social media of andere losse verbanden. Een overheid kent per slot van rekening niet alleen organiserende partners, maar ook kiezers en consumenten. Maar die tweeslachtigheid is niet handig.

Het uiteindelijk doel van participatie is niet de betrokkenheid bij een los project, maar versterking van de sociale structuur, de sociale samenhang en de democratische cultuur. Daar zijn stevige partners bij nodig, geen eendagsvliegen.

Ten derde: wees alert op witte vlekken. De Wassenaarse instellingen zijn op dit moment goed berekend op hun taak, ook op het sociale aspect van hun taak: de zorg voor kwetsbare mensen. Maar dat is geen garantie voor de toekomst. Alweer de vergelijking met de Verenigde Staten: daar zijn zelfsturende gemeenschappen met uitstekend functionerende zorgsystemen voor kwetsbare mensen. Maar er zijn evengoed gemeenschappen waar de zelfsturing kwetsbare mensen uitsluit: het zijn goed georganiseerde 'gated communities', prima voor wie binnen is, zonder betekenis voor wie buiten is. In

Nederland is de situatie in dit opzicht duidelijker: er is hier overeenstemming dat de overheid een zorgtaak heeft voor iedereen die niet in staat is om een zelfstandig leven te leiden. Zo afzijdig als een lokale overheid in de Verenigde Staten kan zijn, zal het in Nederland nooit worden.
De 'witte vlekken' hoeven niet alleen te slaan op kwetsbare mensen, ze kunnen ook betrekking hebben op innovatieve burgerinitiatieven. Met de breed georiënteerde verenigingen heeft Wassenaar weliswaar veel sociaal kapitaal in handen, maar niet iedereen is georganiseerd. Aan een ongeorganiseerde groep of aan een tijdelijk initiatief zou de boodschap kunnen zijn: benader de verenigingen – of richt er zelf een op; zorg dat je georganiseerd bent en een verantwoordelijkheid aan kunt gaan. Waarbij het natuurlijk ook een businessclub mag zijn of een andere alliantie, als het maar iets is waar je afspraken mee kunt maken.

Ten vierde: zorg voor gepaste afstand tussen instellingen en gemeentebestuur. Op z'n best staat het Wassenaars Model voor een goed georganiseerd netwerk van instellingen dat dynamiek en samenhang aan de gemeenschap verschaft en de inwoners in staat stelt om zichzelf te ontplooien als regisseurs van de eigen omgeving. Op z'n slechtst is het een 'old boys network' dat vernieuwing tegenhoudt. De overheid kan de 'best practice' bevorderen door enige afstand te houden, vooral inhoudelijk te blijven, niet te snel op kleine vragen te reageren, los te laten, enzovoort. Er is iets voor te zeggen om bestuurders voor Wassenaar te selecteren niet op hun verknooptheid met de samenleving, maar op hun vermogen om goede vragen te stellen, een frisse blik te werpen en nieuwe dynamiek te geven aan participatieprocessen.